

Rechtspraak

Maatschappij & Politiek

vakblad voor maatschappijleer

INHOUD

- 4 Rechtspraak volgens jongeren**
Taak voor Maatschappijleer bij beeldvorming rechtspraak
- 8 Maatschappijleer en rechtspraak**
Wat leerlingen over rechtspraak moeten kennen
- 12 Rechters leggen graag uit wat ze doen**
Interview met vice-rechtbankpresident Michael de Valk
- 14 De wet voorschrijven**
Ervaringen van een maatschappijleerdocent met juridische achtergrond
- 17 Hoge Raad schippert**
Rechtscollege accepteert ondeugdelijk bewijs
- 20 Zaken bij de politierechter**
Bespreking documentaire In de rode zaal
- 22 Winkeldiefstal in de klas**
Mogelijkheden van internet in onderwijs
- 24 De minister-president heeft geen machtsbasis**
De Nederlandse premier is slechts voorzitter
- 26 Achtergrondgeschiedenis en eerste kritische beschouwing**
Het voorstel voor het vak Maatschappijwetenschappen (deel 2)

RUBRIEKEN

- 3 Geknipt & geschoren**
- 28 Grom**
- 29 Lesmateriaal**
Rechtspraak
- 31 Recensie**
Humanisme
- 32 NVLM**
- 33 Signalementen**

Van huis uit kreeg ik mee dat je met twee beroepsgroepen het contact zoveel als redelijk mogelijk was diende te vermijden: de medische en de juridische. De eerste door gezond te blijven en de tweede door je aan wetten en afspraken te houden. Overigens bedoelden mijn ouders met deze les niet dat ik die maatschappelijke sectoren ook diende te vermijden als het ging om studie- en beroepskeuze, maar gepruts aan andermans lijf leek me niks en in mijn tijd werd de rechtenfaculteit beschouwd als een academisch reservaat voor subintellectuelen.

Sindsdien is onze samenleving ge- en verjuridiseerd. 'See you in court' is hard op weg ook in Nederland een staande uitdrukking te worden. Dan is het raar dat Maatschappijleer weinig doet aan rechtspraak als het gaat om conflictbeslechting tussen burgers onderling en tussen burgers en overheid, kortom: het civiele- en bestuursrecht. Alleen strafrecht - en dan vaak alleen als aanhangsel bij het onderwerp criminaliteit - krijgt aandacht, met als indirecte boodschap natuurlijk: 'Vermijd dat'.

Als de uitkomsten van een onderzoek in opdracht van de Rechtspraak moeten worden geloofd, weten leerlingen (veel) te weinig van rechtspraak. Daar valt wel iets op af te dingen en dat doet deze *Maatschappij & Politiek* dan ook. Maar dat onderzoek is ook een signaal dat het gebouw van de rechtspraak zijn deuren wil opengooien en Maatschappijleer behoort naar zijn aard tot de eersten die een kijkje moeten nemen. Vandaar dit themanummer over de rechtspraak, waarin u vaak de oproep zult horen met uw leerlingen naar de rechtzaal te gaan. *See you in court.*

Hans van der Heijde

Project vmbo-spijbelaar succes

Het project *Fort voor Noord* van de Amsterdamse Stichting Herstelling voorkomt schooluitval voor 86 procent van de vmbo-spijbelars. Het tweejarige project, waarin Herstelling samenwerkte met het Brederode College, was gericht op vroegtijdige schoolverlaters. Jongeren die dreigden uit te vallen uit de reguliere vmbo-lessen, doorliepen een programma, gericht op leren met je handen. Het werkervaringsproject biedt jongens en mannen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt aan om forten van de Stelling van Amsterdam op te knappen. Onder begeleiding van een werkmeester wordt de jongeren een vak geleerd waar op de arbeidsmarkt veel vraag naar is. Tegelijk leren ze wennen aan zaken als een werkritme en op tijd uit bed komen. Voor vrouwen en meisjes bestaat een gelijkwaardig traject in de horeca, catering en dienstverlening. Op die manier wennen de deelnemers aan werk en krijgen zij de kans om te leren met hun handen. Zo doorliepen in 2006 22 leerlingen een traject. Daarvan zijn er twaalf teruggekeerd naar school en zeven bij of via Herstelling aan de slag gegaan. Slechts drie zijn zowel bij de school als bij Herstelling uit beeld verdwenen. Het project, omgedoopt tot *Schoolfort*, blijkt zo succesvol dat Herstelling, in opdracht van de gemeente Amsterdam, de werkwijze in 2007 daarom voor alle Amsterdamse vmbo-scholen beschikbaar stelt.

(Bron: *Het Financieele Dagblad*, 14 augustus 2007)

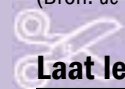

Lespakket Uruzgan propaganda

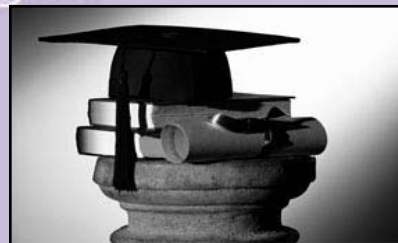
D66-leider Alexander Pechtold heeft geen goed woord over voor het lesmateriaal dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken over Uruzgan heeft ontwikkeld: 'Propaganda, anders kan ik het niet noemen. Heel gevaarlijk.(...) Sinds wanneer maakt het Ministerie lespakketten? Dat is de taak van gekwalificeerde historici en antropologen.' Het lesmateriaal is volgens Pechtold allesbehalve objectief: 'Mooie verhalen over schooltjes bouwen en boomkwekerijen aanleggen, maar bijna niets over het aanhoudende geweld, de aanslagen. We zijn gewoon in oorlog, dat wordt er niet bij verteld.'

Op de internetpagina van het Ministerie kunnen docenten een 21 pagina's tellend informatiepakket plus een uitgebreide docenthandleiding downloaden. Volgens het Ministerie is het lespakket *Vrede en Veiligheid* op verzoek van de scholen samengesteld. Pechtold vindt het een rare gang van zaken: 'Er wordt in Afghanistan keihard gevochten. De missie is hoogst omstreden. Een lespakket suggereert objectiviteit.' Moeten de kinderen dan maar alle dood en verderf krijgen voorgeschoteld? Pechtold: 'Ach, in computerspellen zien ze het tegenwoordig ook allemaal. Maar als je daar twijfel over hebt: doe het dan niet. Zo'n lespakket dient geen enkel doel.'

(Bron: *de Volkskrant*, 21 augustus 2007)

Laat leraar leren

Drie aspecten van het leraarschap verdienen serieuze aandacht: de inhoudelijke vakkennis van leraren, hun positie binnen de school en de status van het

beroep. De financiële injectie en het lerarenregister die de Commissie Rinnooy Kan voorstelt, kunnen daar, mits goed uitgewerkt, een bijdrage aan leveren, aldus Mark Peletier, Ralph Hanzen en Paul Bezembinder, allen bestuurslid van de vereniging Beter Onderwijs Nederland. Het groeien in intellectueel (en financieel) opzicht door individuele leraren moet worden gestimuleerd. Het hart van goed onderwijs staat immers voor de klas. De extra middelen moeten daarom direct aan het primaire proces, lesgeven, worden toegekend.

Een groot Brits onderzoek toonde aan dat de vooropleiding van leraren de meest bepalende factor is (na aanleg van de leerling) voor succes op het eindexamen: hoe hoger het opleidingsniveau van de leraar, hoe hoger het eindcijfer. Onderwijservaring, groepsgrootte en sociale samenstelling van de groep waren op afstand minder relevant.

Een belangrijke knop om het onderwijsniveau mee te beïnvloeden is daarmee vastgesteld: het opleidingsniveau van de leraar. Dit wetend pleiten Peletier, Hanzen en Bezembinder voor een certificeringsmodel waarbij een leraar financieel wordt beloond voor succesvolle bijscholing. De bijscholing moet vakinhoudelijk zijn. Bijscholing voor leraren op havo/vwo-scholen gebeurt per definitie op universiteiten waar zij bestaande vakken volgen en tentamens doen.

Vakkennis wordt op deze manier zichtbaar voor de docent, de school en de ouder; de innige koppeling tussen vakinhoudelijke kennis en kwaliteit van het onderwijs wordt benadrukt. De voorgestelde werkwijze heeft ook een selecterende werking en stimuleert leraren om hun kennis te verbreden en verdiepen. De effecten ervan verhogen de status van het beroep en maken het aantrekkelijker voor getalenteerde jongeren.

(Bron: *Trouw*, 5 september 2007)

Rechtspraak volgens jongeren

HANS VAN DER HEIJDE

In 2006 liet de Rechtspraak onderzoek verrichten naar de kennis en de beeldvorming over rechtspraak van Nederlandse jongeren. De resultaten, neergelegd in het in september 2006 verschenen rapport *Kennisniveau en beeldvorming rechtspraak stemden niet vrolijk. In deze beschouwing* gaat Hans van der Heijde nader in op dat rapport en op de aanbevelingen die het doet.

Het onderzoek, verricht door onderzoeksbureau Qrius, betrof een enquête onder 1.500 jongeren, opgesplitst naar opleidingsniveau: vmbo, havo en vwo. Daarbinnen werden de subcategorieën *autochtoon* en *allochtoon* onderscheiden. Om goed te kunnen vergelijken werden niet alleen jongeren uit de eindjaren vmbo-4, havo-5 en vwo-6 genomen, maar naast de leeftijdsgroep van vmbo-4 ook die van havo-4 en vwo-4.

Normen

Van de in totaal veertig vragen waren er negentien kennisvragen, waarvan uiteindelijk vijftien vragen werden gekozen als basis voor een beoordeling van het kennisniveau (de betreffende vijftien vragen vindt u op pagina 10). Bij de beantwoording daarvan moesten respondenten uit de gegeven mogelijkheden kiezen; zij hoefden zelf geen antwoorden te formuleren.

Om een oordeel over het kennisniveau te kunnen uitspreken is een norm nodig. Een dergelijke norm kon de Rechtspraak niet leveren. Die beschikte wel over een wensenlijst, neergelegd in het document *Aanpak jeugdvoorlichting 2005-2008, wat scholieren idealiter over rechtspraak zouden moeten weten*¹, maar idealen zijn nu eenmaal geen minimumnormen.

Qrius loste dat op door als (voorlopig) uitgangspunt voor een dergelijke norm een meerderheid van goede antwoorden te nemen: als een meerderheid van de respondenten een goed antwoord op een vraag gaf werd het gemiddelde kennisniveau voor het aspect dat de vraag aan de orde stelde voldoende geacht. Bij liefst elf van de vijftien geselecteerde kennisvragen bleek die meerderheid niet te worden gehaald, waaruit Qrius de conclusie trekt dat 'de kennis over rechtspraak onder jongeren dus onder de maat is'.

Resultaten

Het zal geen verrassing zijn dat er grote verschillen zijn waar te nemen in de onderscheiden subgroepen van respondenten:

Leeftijdsgroep

- vmbo4-leerlingen beantwoordden gemiddeld één van vijftien vragen goed.
- havo-4-leerlingen beantwoordden gemiddeld drie van de vijftien vragen goed.
- vwo-4-leerlingen beantwoordden gemiddeld acht van de vijftien vragen goed.

Eindjaren

- vmbo-4-leerlingen beantwoordden gemiddeld één van de vijftien vragen goed (dit is natuurlijk dezelfde groep als hierboven).
- havo-5-leerlingen beantwoordden gemiddeld zes van de vijftien vragen goed.
- vwo-6-leerlingen beantwoordden gemiddeld twaalf van de vijftien vragen goed.

Autochtoon/allochtoon

Kijken we naar verschillen tussen autochtone en allochtone leerlingen uit de hele populatie, dan zien we ook verschil: autochtone leerlingen beantwoordden zes van de vijftien vragen goed, allochtone leerlingen twee van de vijftien.

Uit de statistische overzichten van het Qrius-rapport valt niet op te maken hoe groot het aandeel allochtonen in de verschillende subgroepen van vmbo, havo en vwo was. Ik veronderstel dat het grote verschil tussen autochtonen en allochtonen deels moet worden toegeschreven aan de relatieve oververtegenwoordiging van allochtone leerlingen in het vmbo.

Tot slot kunnen we ook nog kijken naar het *overall* gemiddelde: dat bedroeg vier goede antwoorden van de vijftien kennisvragen. Alleen vwo-leerlingen komen daar ruim boven.

Beeld en waardering

Naast de kennisvragen bevatte de enquête vragen bedoeld om te achterhalen welke beelden rechtspraak bij jongeren oproepen en hoe zij rechtvaardigheid waarderen. De antwoorden lieten er geen twijfel over bestaan dat, ten eerste, rechtspraak ver van de leerlingen afstaat en, ten tweede, dat rechtspraak in hun ogen synoniem is aan strafrechtspraak.

Tegen de achtergrond van die laatste vaststelling moeten de antwoorden worden

gelezen op vragen over noodzakelijke eigenschappen van rechters: onpartijdigheid, rechtvaardigheid en onafhankelijkheid. De antwoorden tonen een positief beeld daarvan bij leerlingen, maar pas op, dat beeld is bij autochtone leerlingen positiever dan bij allochtone leerlingen - met name bij de vmbo'ers. Overigens zijn de vmbo'ers in het algemeen minder positief over de onpartijdigheid en onafhankelijkheid van (Nederlandse) rechters.

Informatiebronnen

Dat televisie (door 57 procent) als belangrijkste informatiebron werd genoemd is, alweer, geen verrassing. Gezien de onbekendheid van veel leerlingen met het feit dat strafzaken maar een minderheid vormen van de zaken die voor de rechter komen, is de veronderstelling gerechtvaardigd dat onder jongeren het televisieprogramma *De Rijdende Rechter* niet erg populair is.

Met 51 procent is de school als genoemde informatiebron een goede tweede. Maatschappijleer 1 wordt door een ruime meerderheid genoemd als het vak bij uitstek dat rechtspraak aan de orde stelt, met Geschiedenis en Maatschappijleer 2 op enige afstand als tweede en derde. Een ruime meerderheid van de leerlingen noemt het onderwerp rechtspraak belangrijk en interessant, maar zo positief als ze daarover zijn, zo negatief zijn ze over de wijze van aanbieden - veelal aan de hand van een slecht gewaardeerd lesboek.

Aanbevelingen

Vmbo en havo dienen prioriteit te krijgen bij de verbetering van het kennisniveau over de rechtspraak, aldus de voor hand liggende eerste conclusie van

Illustratie : www.rechtspraak.nl

Qrius. De school is daarvoor de eerst aangewezen informatiebron en vooral via de school moet de Rechtspraak (de organisatie) zich tot jongeren richten. Aan het eerder aangehaalde *Aanpak jeugdvoorlichting 2005-2008, wat jongeren idealiter over rechtspraak zouden moeten weten* kunnen inhouden worden ontleend voor de aan te bieden kennis.

Gezien de lage waardering voor de lesboekvorm moet veel aandacht worden geschonken aan een aantrekkelijker benadering. Qrius suggereert een lespakket met onder andere computersimulaties, rollenspelen, discussies en een bezoek aan de rechtbank.

De obligate internetpagina moet bezoekers gaan trekken met behulp van prijsvragen. Qrius noemt een tripje naar de Verenigde Staten voor het bijwonen van een rechtszaak met een jury. Een merkwaardig voorstel, want daar worden we via de televisie immers al mee overladen. Nog daargelaten dat in de Verenigde Staten de meeste, potentiële juryzaken van te voren worden afgedaan via *plea bargaining*, kan men voor juryrechtspraak net zo goed en waarschijnlijk beter naar België. Dit terzijde.

Verder pleit Qrius voor een speciale, mede op participatie gerichte invulling voor jongeren van de jaarlijkse open dag van de Rechtspraak.

Kanttekeningen

De vmbo'ers, havisten en vwo'ers kregen dezelfde vragen en antwoordalternatieven voorgelegd. Taal, terminologie en de soms subtiële verschillen tussen een goed en een fout antwoord zullen vwo'ers niet voor grote problemen hebben geplaatst, maar voor havisten en meer nog voor vmbo'ers gold dat vast wel. Het gebrek aan differentiatie heeft ongetwijfeld tot vertekening in de resultaten geleid. Dit artikel wordt afgesloten met enkele kanttekeningen met betrekking tot Maatschappijleer.

Bepaald zorgwekkend is de confrontatie van enerzijds het lage kennisniveau en anderzijds Maatschappijleer als voornaamste informatiebron op school. Qrius trekt die conclusie niet, althans niet expliciet, maar die volgt wel uit de onderzoeksresultaten: Maatschappijleer doet het niet goed, met name niet in het vmbo en havo; inhoudelijk niet, omdat Maatschappijleer het onderwerp rechtspraak tot strafrechtspraak reduceert, terwijl driekwart van alle rechtszaken geen strafzaken zijn. Door rechtspraak alleen in relatie tot criminaliteit te behandelen, doet Maatschappijleer onrecht aan de rechtspraak en daarmee aan een belangrijk kenmerk van de rechtsstaat. Wat dat betreft zijn de eindtermen dringend aan herziening toe.

Maatschappijleer lijkt het ook qua didactische aanpak niet goed te doen. De lesmethoden worden slecht gewaardeerd en men gebruikt veel te weinig de mogelijkheden om een kijkje in de juridische keuken te nemen, de koks op school uit te nodigen, of zelfs eens (simulerend) aan het koken te slaan. Alle reden dus om daar wat aan te doen, en gezien het belang dat de Rechtspraak daar aan lijkt te hechten, bij voorkeur in samenspraak en samenwerking met die Rechtspraak. ■

Noot

1. Zie: *Rechtspraak*, januari 2006.

Wat leerlingen over rechtspraak moeten kennen

Maatschappijleer en rechtspraak

LIEKE MEIJS

Het onderzoek *Kennisniveau en beeldvorming rechtspraak* voorziet een voorname taak voor Maatschappijleer waar het gaat om de verbetering van de kennis van jongeren over de rechtspraak. In een **inventarisatie probeert**

Lieke Meijs deze conclusie in perspectief te plaatsen.

Het onderzoek dat Hans van der Heijde in zijn artikel 'Rechtspraak volgens jongeren' op pagina 4 bespreekt, concludeert 'dat de kennis over rechtspraak onder jongeren onder de maat is'. Daar zijn wel enkele kanttekeningen bij te plaatsen. Welke kennis over rechtspraak dienen leerlingen volgens de examenprogramma's van Maatschappijleer te hebben? Welke informatie geven maatschappijleerboeken over rechtspraak? Welke conclusie trekken docenten Maatschappijleer uit het onderzoek?

Rechtsstaat in examenprogramma's

Voordat leerlingen van vmbo, havo en vwo op gemis aan kennis over de rechtspraak worden afgerekend, moet worden gekeken naar wat zij volgens het examenprogramma moeten kennen. Dat verschilt nogal voor havo/vwo enerzijds en vmbo anderzijds en ook het oude en het nieuwe examenprogramma havo/vwo verschilt. Havo/vwo-leerlingen die in het onderzoek zijn bevraagd, hebben nog het oude examenprogramma gehad.

In nevenstaand overzicht is beknopt weergegeven in welke domeinen uit de diverse examenprogramma's kennis over de rechtsstaat voorkomt.

Vragenlijst

De vragenlijst van het onderzoek (zie kader op pagina 10) is gebaseerd op het uitgangspunt dat bij de kennisoverdracht binnen het onderwijs het accent op de staatsinrichting en het rechtssysteem dient te liggen.

Kijkend naar de formele programma's van Maatschappijleer leren leerlingen op alle niveaus wat een rechtsstaat is, waarom scheiding van machten belangrijk is en waarom rechters in Nederland onafhankelijk zijn.

Als het gaat om het rechtssysteem, hoofdrolspelers in een strafzaak, taken van de officier van Justitie en dergelijke, krijgen alleen vmbo-leerlingen met Maatschappijleer 2 of havo/vwo-leer-

lingen met Maatschappijwetenschappen deze kennis bij het examenthema Criminaliteit aangeboden.

Methoden verschillen in informatie

In sommige methoden voor Maatschappijleer 1 op het vmbo worden situationele onderwerpen als uitgangspunt genomen. Deze moeten leerlingen meer leren over strafrecht ('Opgemaakt' en 'Bij de rechtbank' in *Team* van ThiemeMeulenhoff, 'Leven in een rechtsstaat' in *Blikopener* van Malmberg en 'Drugscriminaliteit' in *Thema's* van Essener). Leerlingen die het examenvak Maatschappijleer volgen, krijgen de meeste informatie omdat zij bij Criminaliteit en Rechtspraak veel kennis over strafrecht krijgen aangeboden, maar ook leren dat er naast strafrecht ook burgerlijke-, administratieve- en tuchtrechtspraak bestaan. Over deze laatste drie soorten rechtspraak krijgen de leerlingen echter heel summiere informatie.

Het antwoord op de vraag uit het onderzoek naar de 'reden voor het gebruik van de toga' is in de meeste maatschappijleerboeken niet te vinden en ook enkele redactieleden van dit vakblad moesten het goede antwoord op deze vraag schuldig blijven (een toga geeft aan dat de rechter daar niet als privépersoon zit, maar als onpartijdig rechtspreker).

Er valt moeilijk te oordelen over het al dan niet aanwezig zijn van bepaalde informatie in de methoden. De verschillende programma's bieden immers vrijheid aan de uitgeverijen om zelf de onderwerpen te kiezen waarbinnen de domeinen aan bod komen. In sommige methoden is meer informatie over strafrecht opgenomen als zij Criminaliteit kiezen, bij een andere methode is dat veel minder vanwege

Domeinen en rechtstaat

havo/vwo gemeenschappelijk deel programma tot 2007	havo/vwo gemeenschappelijk deel programma tot 2007	havo/vwo profielvak	vmbo verplicht vak	vmbo sectorvak
<i>verplicht</i> domein Politieke Besluitvorming: leerlingen moeten kunnen uitleggen dat Nederland een rechtsstaat is	domein Rechtsstaat subdomein Vrijheidsrechten en -plichten; het beginsel van de rechtsstaat	<i>examethema</i> Criminaliteit & Rechtsstaat subdomein Criminaliteit en samenleving	domein Macht & Zeggenschap: kenmerken van parlementaire democratie Bij sommige methoden wordt voor het thema Criminaliteit gekozen	domein Politiek & Beleid: kenmerken en functionern van parlementaire democratie en rechtstaat domein Criminaliteit: principes van de rechtsstaat in straf en proces- recht
<i>Keuzethema</i> Criminaliteit & Rechtsstaat: subdomein Criminaliteit & vergelijking	subdomein Praktijk van de rechtsstaat subdomein Internationale vergelijking	subdomein Rechtsstaat		
subdomein Rechtsstaat (niet alle methoden bieden dit keuzethema aan)				

Foto: Raad voor de Rechtspraak, Den Haag

de keuze voor (bijvoorbeeld) Multiculturele Samenleving.

Onderzoekresultaten vallen mee

Met docentenogen heeft Coen Gelinck nog eens naar de antwoorden op de vragen van het onderzoek gekeken. Zijn conclusie is dat de ondervraagde jongeren best veel weten, maar dat de onderzoekers erg streng hebben nagekeken. Zo weet op de vraag wat een rechter doet, 73 procent te antwoorden dat een rechter de straf bepaalt, 67 procent weet dat de rechter beslist of de verdachte schuldig is of niet en 54 procent weet dat een rechter beslist wie bij conflicten gelijk heeft. Alleen de leerling die al deze drie aspecten noemde had het antwoord goed en dat gold voor 39 procent. Hieruit concludeerde de onderzoekers dat een meerderheid deze vraag niet goed kon

Vragenlijst over rechtspraak

1. Wie bepaalt in Nederland of een verdachte schuldig is of niet?

(Eén antwoord geven)

- de rechter
- een jury met burgers
- soms de rechter, soms de jury
- een combinatie van een rechter en een jury
- de officier van Justitie
- de advocaat
- anders namelijk: ...
- geen idee

2. Wat doet een rechter?

(Meerdere antwoorden mogelijk)

- hij beslist wie er gelijk heeft bij conflicten tussen mensen en organisaties
- hij spoort de dader in een strafzaak op
- hij verdedigt de verdachte in een strafzaak
- hij moet bewijzen dat de verdachte schuldig is
- hij beslist of een verdachte schuldig is
- hij doet een voorstel voor een straf
- hij bepaalt welke straf een verdachte krijgt als hij schuldig is
- geen idee

3. Mag een rechter een straf helemaal zelf bedenken?

(Eén antwoord geven)

- nee, de straf mag niet afwijken van straffen bij eerdere zaken die erop lijken
- nee, de rechter moet zich houden aan de grenzen van het Wetboek van Strafrecht
- ja, de rechter mag de straf zelf bedenken
- anders, namelijk: ...
- geen idee

4. Wie bepaalt wat er in de Nederlandse strafwet staat?

(Eén antwoord geven)

- de koningin
- de minister van Justitie
- het Openbaar Ministerie
- de rechters in Nederland
- de Eerste en Tweede Kamer
- andere, namelijk: ...
- geen idee

5. Als we het over 'scheiding der machten' hebben, over welke machten praten wij dan?

(Meerdere antwoorden mogelijk)

- de rechtsprekende macht
- het parlement
- de uitvoerende macht
- de wetgevende macht
- de koningin
- de regering
- de landmacht
- anders, namelijk: ...
- geen idee

6. Wie is in Nederland de 'rechtsprekende macht'?

(Eén antwoord geven)

- de koningin
- de minister van Justitie
- het Openbaar Ministerie
- de rechters in Nederland
- de Eerste en Tweede Kamer
- anders, namelijk: ...
- geen idee

7. Waarom is het belangrijk is dat er een scheiding der machten is?

(Meerdere antwoorden mogelijk)

- door ze te scheiden voorkom je te veel macht van één partij
- door ze te scheiden is het werk nog te overzien
- door ze te scheiden kunnen mensen met dezelfde opleiding bij elkaar worden gezet
- door ze te scheiden beschermt de overheid de vrijheid van denken en doen van de inwoners van Nederland
- door ze te scheiden is het duidelijk wie wat doet
- andere, namelijk: ...
- geen idee

8. Op welke rechtsgebieden doen rechters uitspraken?

(Meerdere antwoorden mogelijk)

- civiel recht
- gewoonterecht
- strafrecht
- bestuursrecht
- gevangenisrecht
- snelrecht
- militair recht
- geen idee

9. Wie zijn de belangrijkste hoofdrolspelers in een strafzaak?

- rechter, officier van Justitie, advocaat verdachte
- rechter, politie, advocaat, verdachte
- rechter, advocaat, verdachte, slachtoffer
- politie, officier van Justitie, rechter, slachtoffer, verdachte, advocaat
- geen idee

10. Welke taken heeft een officier van Justitie?

(Meerdere antwoorden mogelijk)

- hij beslist wie er gelijk heeft bij conflicten tussen mensen en organisaties
- hij is de baas over het opsporingsonderzoek van de politie
- hij verdedigt de verdachte in een strafzaak
- hij moet bewijzen dat de verdachte schuldig is
- hij beslist of een verdachte schuldig is
- hij doet een voorstel voor straf
- hij bepaalt welke straf een verdachte krijgt als hij schuldig is

- geen idee

11. Hoeveel rechters zijn aanwezig bij een strafzaak?

- altijd maar één
- altijd meer dan één
- soms één, soms meer dan één
- geen idee

12. Wat is de belangrijkste reden voor het gebruik van een toga

(Eén antwoord geven)

- een toga straalt gezag uit
- een toga geeft aan dat de rechter een uitmaakt van de organisatie van rechter rechters
- een toga zorgt ervoor dat de aandacht niet wordt afgeleid door de kleding van de rechter
- een toga geeft aan dat de rechter daar niet zit als privépersoon maar als onpartijdig rechter
- een toga is een stukje traditie
- anders, namelijk: ...
- geen idee

13. Mag iedereen een rechtszaak bijwonen?

- ja, rechtszaken zijn in principe openbaar. Er zijn een paar uitzonderingen
- nee, rechtszaken vinden achter gesloten deuren plaats
- nee, alleen familie mag de rechtszaak bijwonen
- geen idee

14. Wat is het doel van openbaarheid?

- daardoor schaamt degene die de wet overtreden heeft zich extra en daarom zal hij het voortaan minder gauw nog eens doen
- dan kan iedereen zien wat de rechters beslissen en kan de samenleving controleren of ze hun werk goed doen
- daardoor kan iedereen zien wat er gebeurt als je de wet overtreedt en dat zorgt ervoor dat veel mensen zich aan de wet houden
- om de vrijheid van meningsuiting te beschermen
- ander, namelijk: ...
- geen idee

15. Rechters zijn onafhankelijk. Wat betekent dit?

- ze kunnen niet worden ontslagen
- ze hebben geen baas
- ze zijn voor het nemen van een beslissing niet afhankelijk van de informatie van de officier van Justitie of advocaat
- niemand kan ze tot een beslissing dwingen
- ze zijn niet afhankelijk van het Wetboek van Strafrecht
- anders, namelijk: ...
- geen idee

beantwoorden. Gelinck zou echter een gat in de lucht hebben gesprongen als 54 procent van zijn leerlingen wist te melden dat rechters ook conflicten beslechten.

Een tweede voorbeeld is de vraag: Waarom is de scheiding der machten belangrijk? Van de jongeren zegt 65 procent dat zo wordt voorkomen dat de macht bij één partij komt te liggen. Daar is een docent Maatschappijleer volgens Gelinck niet ontevreden mee. Daarbij moest echter nog een tweede antwoord worden gegeven, namelijk 'om de vrijheid van denken en doen te beschermen'. Pas als beide antwoorden werden aangekruist was sprake van een *goed antwoord* en dat was slechts bij 15 procent van de leerlingen het geval.

De vraag naar de 'taken van de officier van Justitie' weet maar 9 procent helemaal goed te betantwoorden. Ook daar geldt dat leerlingen wel een of twee van de drie taken kunnen noemen (41 procent weet dat de officier van Justitie een voorstel voor een straf doet, 33 procent weet dat hij moet bewijzen dat de verdachte schuldig is en 26 procent weet dat hij de baas is over het opsporingsonderzoek van de politie). Zou het gaan om het centraal examen, dan zouden deze leerlingen toch nog één of twee van de maximaal drie punten krijgen, in dit onderzoek krijgen ze geen punten. Wilt u weten hoe uw leerlingen het er vanaf brengen? De vragenlijst, met antwoordalternatieven, vindt u op de vorige pagina en de juiste antwoorden (inclusief percentages) vindt u in nevenstaand kader. ■

Juiste antwoorden

1. Wie bepaalt in Nederland of een verdachte schuldig is of niet?
  - de rechter
2. Wat doet een rechter?
  - hij beslist wie er gelijk heeft bij conflicten tussen mensen en organisaties
  - hij spoort de dader in een strafzaak op
  - hij verdedigt de verdachte in een strafzaak
3. Mag een rechter een straf helemaal zelf bedenken?
  - nee, de straf mag niet afwijken van straffen bij eerdere zaken die erop lijken
4. Wie bepaalt wat er in de Nederlandse strafwet staat?
  - de Eerste en Tweede Kamer
5. Als we het over 'scheiding der machten' hebben, over welke machten praten wij dan?
  - de rechtsprekende macht
  - de uitvoerende macht
  - de wetgevende macht
6. Wie is in Nederland de 'rechtsprekende macht'?
  - de rechters in Nederland
7. Waarom is het belangrijk is dat er een scheiding der machten is?
  - door ze te scheiden voorkom je te veel macht van één partij
  - door ze te scheiden beschermt de overheid de vrijheid van denken en doen van de inwoners van Nederland
8. Op welke rechtsgebieden doen rechters uitspraken?
  - civiel recht
  - strafrecht
  - bestuursrecht
9. Wie zijn de belangrijkste hoofdrolspelers in een strafzaak?
  - rechter, officier van Justitie, advocaat, verdachte
10. Welke taken heeft een officier van Justitie?
  - hij is de baas over het opsporingsonderzoek van de politie
  - hij moet bewijzen dat de verdachte schuldig is
  - hij doet een voorstel voor straf
11. Hoeveel rechters zijn aanwezig bij een strafzaak?
  - soms één, soms meer dan één
12. Wat is de belangrijkste reden voor het gebruik van een toga?
  - een toga geeft aan dat de rechter daar niet zit als privépersoon maar als onpartijdig rechter
13. Mag iedereen een rechtszaak bijwonen?
  - ja, rechtszaken zijn in principe openbaar. Er zijn een paar uitzonderingen
14. Wat is het doel van openbaarheid?
  - dan kan iedereen zien wat de rechters beslissen en kan de samenleving controleren of ze hun werk goed doen
15. Rechters zijn onafhankelijk. Wat betekent dit?
  - niemand kan ze tot een beslissing dwingen

Percentages goede antwoorden

1.	53 %
2.	39 %
3.	72 %
4.	57 %
5.	46 %
6.	41 %
7.	15 %
8.	14 %
9.	38 %
10.	9 %
11.	46 %
12.	45 %
13.	61 %
14.	35 %
15.	47 %

*Interview met vice-rechtbankpresident
Michael de Valk*

Rechters leggen graag uit wat ze doen

COEN GELINCK

Michael de Valk is vice-president van de Rechtbank Den Haag. Hij werkt binnen de sector Civiel Recht bij de afdeling Insolventies. Deze afdeling behandelt alle faillissementen, schuldsaneringen en surseances van betaling. In een *interview* met *Maatschappij & Politiek* sprak de vice-president over de kennis van het recht bij jongeren en de mogelijkheden om jongeren kennis met rechtspraak te laten maken.

Coen Gelinck: Wat moeten jongeren weten over het recht?

Michael de Valk: 'Belangrijk is dat ze weten dat de rechter onafhankelijk is. Ze moeten weten dat niemand de rechter kan vertellen wat hij of zij moet beslissen. In dat verband is het ook van belang dat rechters voor het leven worden benoemd. Ook zouden jongeren moeten weten waarvoor rechters kunnen worden ingeschakeld: rechters leggen niet alleen straffen op. Het werk van de rechterlijke macht is veel breder: scheidingen, conflicten op het werk, onenigheid met een makelaar over de koop van een huis, enzovoorts. Daarnaast denken veel mensen dat we in Nederland juryrechtspraak hebben.

Dat is niet zo. Verder is het goed om te weten dat ook rechters fouten kunnen maken, en dat je daarom bijna altijd recht op hoger beroep hebt.'

Komen er veel scholen naar de rechtbank?

'Ja, ik zie regelmatig klassen in de rechtbank. Meestal gaan die naar de kanton- of politierechter. Daar heb je zaken die toegankelijker zijn dan die van de afdeling Insolventies. Toch valt op dat scholen vaak weinig belangstelling hebben voor een project rondom rechtspraak. Het past niet in hun programma, of ze hebben er te weinig tijd voor. Docenten moeten weten dat rechtszaken openbaar zijn: je kunt er

gewoon met je klas naartoe. Als een docent aan de rechter vraagt of hij na afloop van de zitting een toelichting wil geven is hij daar altijd toe bereid. Leerlingen stellen dan vaak de meest onverwachte vragen. Vraag ook eens een rechter om een verhaal te komen houden op school. Dat zou ik zelf graag doen.

Hoewel er de laatste jaren ook in rechtbanken meer beveiliging is gekomen blijft de rechtbank toegankelijk. Voor rechtspraak moet draagvlak zijn en dat kan alleen als er vertrouwen bij de burgers is. In het algemeen daalt het vertrouwen van burgers in overheidsinstanties, maar gelukkig is het vertrouwen in rechters nog groot. Als mensen kennis kunnen nemen van wat een rechter doet vergroot dat het vertrouwen in de rechtspraak. Rechtbanken doen steeds meer aan voorlichting. Elke rechtbank heeft persrechters, die ook vragen van docenten kunnen beantwoorden. Daarnaast is er heel veel informatie te vinden op de internetpagina www.rechtspraak.nl en, voor jongeren, op www.rechtvoorjou.nl.'

Is het lastig als er een groep leerlingen in de rechtszaal zit?

'De partijen in een rechtszaak vinden het wel eens vervelend dat er publiek is. Voor de rechter maakt het niet uit, als ze maar stil zijn. Overigens mag de rechter het publiek wegsturen als het storend aanwezig is.'

Docenten zien vaak af van een bezoek aan de rechtbank omdat de organisatie daarvan lastig is: men mag maar met vijftien leerlingen naar een zaak en men weet niet precies wanneer de zitting begint.

'Maak van te voren een afspraak! Dan kun je direct bespreken welke zitting

geschikt is voor een bezoek met leerlingen. Ga naar de eerste zaak van een zitting: we weten precies hoe laat die begint. Bij latere zaken op een zitting is de begintijd inderdaad niet zeker. Je kunt het beste naar de kantonrechter gaan. Daar speelt het soort zaken dat je ook bij de *Rijdende Rechter* ziet. Dat programma geeft best een goed beeld van het werk van een kantonrechter. Ook in de rechtszaal hoeft er niet altijd een advocaat aan te pas te komen.'

Vindt u alle vragen uit het onderzoek van de Rechtspraak relevant? Bij Maatschappijleer wordt bijvoorbeeld niet altijd uitgelegd waarom rechters een toga dragen.

'Toch is dat relevant. Er is nu een discussie gaande over de vraag of een griffier of rechter een hoofddoek mag dragen. De meeste rechtbanken vinden dat dat niet mag omdat het bij burgers de indruk kan wekken dat een rechter niet onpartijdig is. Dat roept natuurlijk de vraag op of dat ook geldt voor het dragen van een groot kruis om je hals, of voor een hanenkam, en mag een meervoudige kamer helemaal uit vrouwelijke rechters bestaan? Als een man een omgangsregeling met zijn kinderen wil geeft dat hem wellicht een partijdig beeld van de rechtbank. De rechterlijke macht is steeds verder aan het *vervrouwelijken*, dus ook die discussie zou moeten worden gevoerd.'

Wat kunnen docenten aan leerlingen uitleggen over de rechterlijke organisatie?

'Er wordt de laatste jaren steeds meer door griffiers gedaan. Zij doen de voorbereiding van de zitting en hebben ook een belangrijk aandeel in het schrijven van het vonnis. De meeste

zaken worden door de enkelvoudige kamers gedaan. De behandeling van de zaak gebeurt daar door één rechter. Bij zaken in de meervoudige kamer beslissen drie rechters samen. In de raadkamer beslist de meerderheid, maar welke rechter welke visie heeft komt nooit naar buiten. Dat is het geheim van de raadkamer. Overigens zijn de rechters het meestal met elkaar eens.

De rechter wordt tegenwoordig steeds vaker bij conflicten betrokken, omdat de samenleving steeds verder juridiseert. Daarom probeert de rechterlijke macht eerst te kijken of *mediation* mogelijk is. De partijen worden bij elkaar gebracht voordat er een rechtszaak is. *Mediation* is vrijwillig. Als partijen niet willen of als ze er onderling niet uitkomen komt de zaak alsnog voor de rechter.'

Moeten docenten meer aandacht schenken aan de rechtsgebieden naast het strafrecht?

'Ja. Het merendeel van de zaken valt onder civiel recht of bestuursrecht, dus de kans dat een leerling daarmee te maken krijgt is ook veel groter. Je komt bij de bestuursrechter terecht als je een conflict met de overheid hebt over bijvoorbeeld een dakkapel, een milieuvergunning of uitkering. Mensen komen in aanraking met het civiel recht als ze hun rekeningen niet betalen, als hun ouders gaan scheiden of als kinderen uit huis worden geplaatst.'

Uit het onderzoek van de Rechtspraak blijkt dat leerlingen rechters als deskundig en betrouwbaar zien.

'Het is belangrijk dat dat zo blijft. Een zaak als de *Schiedammer parkmoord* heeft het aanzien van de rechters geen

Vice-rechtbankpresident Michael de Valk

goed gedaan. De rechtbank en het gerechtshof hebben wellicht niet kritisch genoeg naar het bewijsmateriaal gekeken. Ook de Hoge Raad heeft het vonnis niet teruggedraaid. Dat had te maken met het feit dat de Hoge Raad niet een zaak helemaal opnieuw behandelt, hij kijkt slechts of de rechtsregels in een zaak goed zijn toegepast. De Hoge Raad kijkt niet meer naar de feiten zelf.'

Is het lastig dat een rechter geen fouten mag maken?

'Ja, dat is lastig. Het is natuurlijk niet te voorkomen dat je fouten maakt. Het systeem moet echter in orde zijn. In hoger beroep kan een fout dan nog ongedaan worden gemaakt. Helaas worden in alle rechtssystemen fouten gemaakt.'

Uit het onderzoek blijkt ook dat leerlingen uit het vmbo en allochtonen minder over rechtspraak weten. Ook blijkt dat allochtone leerlingen rechters minder vaak als betrouwbaar of onpartijdig zien. Hebben deze groepen specifieke aandacht nodig?

'Ik denk niet dat vmbo'ers anders moeten worden behandeld dan leerlingen van havo of vwo. Misschien moet het wel in meer eenvoudige taal worden uitgelegd. Sommige allochtonen hebben uit het land van herkomst of via hun ouders wellicht het idee gekregen dat de politieke kleur van een rechter bepaalt of deze wordt benoemd. Misschien zou je beter moeten uitleggen hoe iemand rechter wordt: het is geen politieke benoeming, het gaat om deskundigheid. Overigens is dat uitzonderlijker dan het lijkt: zelfs in België worden rechters op basis van politieke kleur benoemd. ■

Ervaringen van een maatschappijleerdocent met juridische achtergrond

De wet voorschrijven

REGULA REXWINKEL

Onlangs zijn de lessen weer begonnen. De eerste les, nog altijd een beetje onwennig na al die jaren, of komt het door die lange zomervakantie? Nieuwe klassen, onbekende gezichten. Verwachtingen over en weer. Kennismaken dus. In dit artikel maken leerlingen en u kennis met een maatschappijleerdocent met een juridische achtergrond, Regula Rexwinkel.

Vast onderdeel van de kennismakingslessen is dat ik iets over mijzelf vertel.

Wat is mijn achtergrond? Hoe ben ik in het onderwijs terecht gekomen en waarom is Maatschappijleer zo'n mooi vak? Actualiteitenpresentaties, leerdoelen, excursies, van alles komt langs.

Hoewel zulke kennismakingslessen niet zijn te regisseren, weet ik bijvoorbeeld dat als ik vertel dat ik Rechten heb gestudeerd, onherroepelijk de vraag volgt waarom ik dan gewoon voor de klas sta en geen advocaat of rechter ben geworden. Vervolgens ontspint zich een gesprek waarbij ik stevast op de volgende beeldvorming stuit:

1. Recht is synoniem voor straf (proces)recht
2. juristen worden geen docent Maatschappijleer

In deze bijdrage aan *Maatschappij & Politiek* wil ik aandacht geven aan dit

vertekende beeld, waarbij ik kort inga op het eerste punt, maar vooral bij het tweede punt stilsta.

Synoniem

Het beeld dat recht synoniem is aan straf(proces)recht, is waarschijnlijk voor een groot deel toe te wijzen aan de overmatige aandacht van de media voor dit rechtsgebied. Een beeld waaraan wij, ondanks onze aandacht voor de werking van diezelfde media, door middel van onze vakinhoud en lesmethoden stevig bijdragen. In het licht van de cijfers is dat een opmerkelijke keuze, want het aantal jaarlijks afgehandelde civiele zaken is een veelvoud van het aantal afgehandelde strafzaken (globaal 3:1) en ook het aantal afgehandelde bestuurszaken ligt beduidend hoger dan het aantal afgehandelde strafzaken, als de belastingzaken worden meegenomen.¹

Ook als docent ben je gevoelig voor

je markt en het thema Strafrecht valt altijd goed bij onze consumenten: de leerlingen. Er zijn evenwel zoveel meer interessante rechtsgebieden: personen- en familierecht, staats- en bestuursrecht, en niet te vergeten de internationale dimensie die door een rechtsvergelijkend onderzoek kunnen worden aangebracht.

Jurist en maatschappijleerdocent

Waarom is het beroepsbeeld van een jurist veel aantrekkelijker dan dat van een (maatschappijleer)docent? Misschien omdat je als leerling elke dag met docenten wordt geconfronteerd: je ziet ze op hun mindere en betere dagen, ze zijn bereikbaar en ze hebben een doelgroep waar je als leerling zelf toe behoort en dus ook niet tot de verbeelding spreekt. Nee, neem dan een advocaat of rechter die in zijn toga en achter zijn wetboeken elke dag met psychopaten, drugscriminelen, vrouwenhandelaren en dergelijken wordt geconfronteerd.

Dat veel afgestudeerde juristen als wetgevingsjurist voor de overheid gaan werken is vrijwel niet bekend en nuanceert bovenstaand vertekend beeld ook. Een bezoek aan de rechtbank overigens ook, maar dat is natuurlijk niet de belangrijkste reden voor een bezoek aan de rechtbank.

Rechten en Maatschappijleer

De relatie tussen de studie Rechten en het vak Maatschappijleer ligt niet voor de hand. Sociologie en Politicologie zijn de twee wetenschappen die de basis van Maatschappijleer vormen, en nog meer van het vak Maatschappijwetenschappen. Afhankelijk van de context zijn er ook verbindingen met Geschiedenis, Economie, Filosofie, Sociale Geografie, Culturele Antropologie, Communicatiewetenschappen,

Bestuurskunde en Rechten.

Zonder het wezenlijke belang van Sociologie en Politicologie voor de vakinhoud te ontcrachten, wil ik onder dit punt eerder genoemde - in mijn ogen - relevante rechtsgebieden naast het strafrecht uitlichten, omdat ik van mening ben dat dit juridische kader de leerling beter inzicht geeft in maatschappelijke structuren en processen en in zijn eigen rol en verantwoordelijkheid als participierend burger. Elk land heeft zijn eigen rechtssysteem. Nederland hoort bij de landen die hun rechtssysteem hebben ingericht volgens de principes van *civil law*: het recht wordt opgeschreven in wetboeken en professionele rechters spreken recht.

Juridische conflicten kunnen ontstaan over verschillende onderwerpen en tussen verschillende partijen. Daarom is de rechtspraak in verschillende rechtsgebieden opgedeeld: staats- en bestuursrecht, civiel recht en strafrecht. In maatschappijleerlessen zou meer vanuit deze structuur een deel van de lesstof moeten worden aange-reikt, omdat het moeilijke begrippen als *rechtsstaat*, *rechtszekerheid*, *dominante cultuur*, *waarden en normen* toegankelijker maakt.

Foto: Raad voor de rechtspraak, Den Haag

Staats- en bestuursrecht

De domeinen Politieke Besluitvorming, Rechtsstaat en Verzorgingsstaat van Maatschappijleer 1 vinden hun wortels in het staats- en bestuursrecht.

Als gevolg van onze *civil law*-traditie is het merendeel van de lesstof dan ook in wetboeken neergeschreven. Geen jurist hoeft die wetteksten uit zijn hoofd te kennen. Waarom verlangen wij van onze leerlingen dan de reproductie van kennis van het staats- en bestuursrecht zonder dat hij van een wetboek gebruik mag maken? Ik pleit voor een opname van de *Verzameling Nederlandse Wetgeving* op de boekenlijst van het vak Maatschappijleer. Leerlingen mogen deze wettenbundel tijdens schoolonderzoeken meenemen en raadplegen. Dat geeft het vak meteen meer status.

De Grondwet bestaat niet alleen uit hoofdstuk 1 waarin de grondrechten worden beschreven, maar bevat onze hele staatsinrichting, van gemeenteraad tot Raad van State en van staatshoofd tot waterschap. Sla in verkiezingstijd met de klas de Kieswet er eens op na en de Algemene Wet Bestuursrecht is verplichte kost als je de begrippen *rechtsstaat*, *rechts-*

bescherming en *rechtszekerheid* wilt illustreren. Een nadelig besluit van de Studiefinanciering of de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) raakt de belevingswereld van de leerling meer dan een nieuw wetsvoorstel en vergroot de belangstelling voor de theoretische achtergrond.

Civiel recht

Tot het civiele recht, ook wel *burgerlijk recht* of *privaatrecht* genoemd, horen onder andere het personen- en familierecht en het vermogensrecht. De domeinen Pluriforme Samenleving en Verzorgingsstaat zouden goed aansluiting bij deze rechtsgebieden kunnen vinden. Het personen- en familierecht is de codificatie van de dominante normen en waarden op het gebied van samenlevingsvormen, het terrein waar een verschil van waarden het eerst tot botsing zal komen. Denk aan echtscheiding, polygamie en ouderlijk gezag. In het vermogensrecht komen arbeidsovereenkomsten uitvoerig aan bod.

Strafrecht

Het strafrecht komt bij het domein Rechtsstaat aan de orde en inzicht in

het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering als ook in de mogelijkheid om er gebruik van te maken zou de diepgang van de lessen alleen maar ten goede kunnen komen. Waarom hoofdstraffen en schuldsluitingsgronden uit het hoofd leren als de wet er gewoon op kan worden nageslagen? Interessanter is het om casuïstiek bij de schuldsluitingsgronden te behandelen opdat de schuldsluitingsgronden zelf ter discussie kunnen worden gesteld. Voor juristen die de toga voelen kriebelen is het docentschap derhalve misschien een uitdagend alternatief. Voor de hierboven bepleitte lespraktijk is de instroom van enthousiaste juristen van groot belang, want wetten in handen van leken verworden tot dogmatische letters, waar specialisten de leerlingen op de geest ervan kunnen wijzen. ■

Noot

1. Bron: www.raadvoorderechtspraak.nl.

Regula Rexwinkel is als docent Maatschappijleer en Recht verbonden aan het ROC Midden Nederland.

Stereotype misverstandens rechtspraak

1. *Levenslang is in de praktijk zelden meer dan twintig jaar.*

Levenslang is in Nederland levenslang. Bij hoge uitzondering verleent de koningin gratie.

2. *In Nederland wordt niet erg streng gestraft.*

Dat is natuurlijk een subjectief waardeoordeel, maar vergeleken met andere West-Europese staten wordt in Nederland tamelijk streng gestraft en zit Nederland bij de top drie.

3. *In Nederland wordt steeds minder streng gestraft.*

In Nederland wordt de laatste 25 jaar (steeds) strenger gestraft dan voorheen.

4. *Strenger straffen leidt tot minder criminaliteit.*

Die relatie is nog nooit aangetoond.

5. *Rechtspraak heeft betrekking op strafrecht.*

Slechts een kwart van de rechtszaken zijn strafzaken. Driekwart van alle rechtszaken gaan over civiele conflicten (conflicten tussen rechtspersonen, bijvoorbeeld over het nakomen van contractuele afspraken) of conflicten tussen rechtspersonen en de overheid.

6. *Rechters zijn onafhankelijk en bepalen zelf of, en zo ja hoe zij de wet toepassen.*

Rechters zijn inderdaad onafhankelijk, maar zij zijn wel gebonden aan het Nederlandse recht en aan internationale verdragen en dienen hun uitspraken daarop te baseren.

7. *Als de rechter heeft gesproken is de kous af.*

Tegen rechterlijke uitspraken kan in beroep worden gegaan.

Rechtscollege accepteert ondeugdelijk bewijs

Hoge Raad schippert

WOLTER BLANKERT

Ons hoogste rechtscollege, de Hoge Raad, oordeelt niet zo volstrekt onafhankelijk als de theorie wil. In tal van zaken waarbij er wat aan het 'wettig en overtuigend bewijs' mankeert, wordt een veroordeling toch gesanctioneerd omdat er andere belangen in het spel zijn. In deze analyse gaat Wolter Blankert na waarom het aan strikte onafhankelijkheid ontbreekt.

Voor alle rechters doet zich bij moordzaken een duivels dilemma voor: mogelijk mankeert er iets aan het bewijs, maar kunnen zij het risico nemen dat de dader na vrijspraak weer iemand om het leven brengt? In dat geval zou de wereld te klein zijn.

Volgens de leer mogen rechters zich niet door dat soort motieven laten leiden. In de eerste plaats moet het delict wettig en overtuigend zijn bewezen. Onwettig verkregen bewijs, hoe overtuigend ook, moet terzijde worden gelegd. Voor het opsporingsapparaat en het Openbaar Ministerie kan dat hoogst frustrerend zijn, maar criminele organisaties spinnen er garen bij. Voor een veroordeling is het wettig en overtuigend bewijs zelfs niet voldoende. De rechter moet bovendien 'er innerlijk van overtuigd zijn' dat de werkelijke dader voor hem

staat. De wet doet een rechtstreeks beroep op zijn geweten.

Cassatie

Bij moord en andere zware delicten staat de rechter er niet alleen voor, het gaat altijd om een collectieve beslissing. In eerste instantie wijst de arrondissementsrechtbank vonnis. Een afwijkend standpunt van een van de rechters komt niet naar buiten; het *geheim van de raadkamer* werkt echt. Zowel het Openbaar Ministerie als de verdachte kunnen vervolgens bij het gerechtshof in hoger beroep gaan. Dat hof doet de hele zaak opnieuw en kan daarbij tot een ander oordeel komen - definitief, maar niet helemaal. De Hoge Raad doet geen feitenonderzoek en meet niet nog eens na of de verdachte nu wel of niet dun genoeg was om door het kelderraam te kruipen.

Straf op basis van overtuigend bewijs?

Een verdachte kan de Hoge Raad wel verzoeken het vonnis te vernietigen (cassatie) omdat er rechtsregels zijn geschonden. Het gerechtshof heeft bijvoorbeeld geoordeeld dat een bepaalde affluistertechniek onwettig is. De Hoge Raad kan vervolgens uitspreken dat die techniek wel binnen de grenzen van de wet valt. De Hoge Raad doet zelf verder geen uitspraak, maar verwijst de zaak door naar een gerechtshof dat zich er niet eerder over heeft gebogen.

De belangrijkste taak van de Hoge Raad in cassatiezaken is te oordelen of het wettig en overtuigende bewijs werkelijk is geleverd. In de rust van de studeerkamer kan en moet de Strafkamer van de Hoge Raad uitmaken of uit de stukken van het gerechtshof de schuld zonder meer blijkt. Als de bewijsmiddelen het vonnis niet kunnen dragen, is het recht geschonden en dient cassatie te volgen.

Blunders

Op dat punt heeft de Hoge Raad de laatste jaren blunders gemaakt, al of niet door de huik naar het Openbaar Ministerie te laten hangen, de waan van de dag, of uit meegevoel met de recherche die manjaren in een zaak heeft gestopt, of vanwege de vrees voor herhaling.

Om een dergelijk boud oordeel te staven is de *Schiedamse parkmoord* een zowel overtuigend als goedkoop voorbeeld. De fout is volledig erkend. Het probleem van deze zaak is dat dit pas is uitgekomen en erkend nadat de echte dader zichzelf had gemeld. Had hij zijn mond gehouden, dan was er geen recht gedaan, terwijl ook dan geen schijn van bewijs was geleverd. Dat is geen wijsheid achteraf. Vanaf het begin hield deze gruwelijke moord de gemoederen bezig omdat het be-

wijs juristen van hoog niveau en anderen allerminst kon overtuigen.

Tegen deze achtergrond wordt het enigszins begrijpelijk dat Maurice de Hond een ander van moord gaat beschuldigen om vrijspraak voor de in zijn ogen onschuldig veroordeelde te krijgen. De praktijk lijkt immers uit te wijzen dat de *verdediger* zelf de echte dader moet leveren om vrijspraak te verkrijgen. Dat het bewijs in deze *Deventer moordzaak* niet boven elke twijfel is verheven, staat vast. Na op alle niveaus te hebben geprocedeerd, wist de verdediging aan te tonen dat het vermeende moordwapen en de verdachte niets met elkaar hadden te maken. De Hoge Raad ging daarom over tot cassatie en verwees de zaak terug naar een gerechtshof. Dat kwam tot een beslissing zonder precedent in de Nederlandse rechtsgeschiedenis: het vorige bewijs werd van de tafel geveegd, conform het oordeel van de Hoge Raad, maar het Openbaar Ministerie mocht geheel nieuw bewijs tevoorschijn toveren. Het ging om een DNA-spoor van de verdachte op de blouse van het slachtoffer. Men was vergeten die blouse eerder te onderzoeken, maar had haar wel twee jaar met andere spullen in een doos op de justitiële burelen bewaard. In die twee jaar was het een kleine moeite geweest om een *DNA-spoor* op dat kledingstuk aan te brengen. Een dergelijke veronderstelling is *not done* in juridisch Nederland, ondanks het feit dat er eerder met het *moordwapen* werd geknoeid. Het gaat hier puur om de theoretische mogelijkheid die het *bewijs* ondeugdelijk maakt als 100 procent overtuigend. Dat hoeft niet te betekenen dat de veroordeelde onschuldig is, maar die hoeft zijn onschuld ook niet te bewijzen.

Schiphol

Berucht is de veiligheid van koffers op Schiphol geworden. Iedere reiziger die een beetje oplet ziet dat eenvoudig met koffers kan worden geknoeid. Desondanks was de vaste jurisprudentie dat dit onmogelijk was. Als een koffer met verdovende middelen aan een persoon kon worden gekoppeld, werd deze automatisch veroordeeld, hoe onwaarschijnlijk het ook was dat de betrokkene smokkelaar zou zijn. Daarin is pas verandering gekomen toen een hooggeplaatste beambte getuigde dat er wel degelijk met de bagagelabels kon worden geknoeid. Van een wettig en overtuigend bewijs is hier nooit sprake geweest, maar uit gemakzucht ('anders zou het hek van de dam zijn') heeft de Hoge Raad deze praktijk goedgekeurd, waarbij tientallen mensen waarschijnlijk onschuldig zijn veroordeeld.

Anderzijds zijn er vormen van moord of doodslag die nauwelijks zijn te vervolgen door de hoge eisen die aan de bewijsmiddelen worden gesteld. Bij een verkeersongeluk is het voor een rechter veelal onmogelijk bewezen verklaard te zien dat er opzet in het spel was. Daarom waagt het Openbaar Ministerie zich daar zelden aan, terwijl het vaststaat dat opzet niet altijd ontbreekt. Ook bij het *viend-schappelijk duwtje* dat tot een val van de trap of in het ravijn leidt, valt het overtuigende bewijs voor moord lastig te leveren. De georganiseerde misdaad doet zijn voordeel met de hoge eisen aan de bewijsmiddelen door het vuile werk door buitenlandse huurmoordenaars op te laten knappen en als aanvulling daarop uitstekende advocaten in te huren als er toch verdenking opkomt.

Rechters in strafzaken hebben het kortom moeilijk. Als zij al te streng in

de leer zijn, ontsnappen de ergste misdadigers aan een veroordeling. Als zij onvolledig bewijs goedkeuren, nemen zij een loopje met het recht.

Lucy B.

Van onvolledig bewijs is zeker sprake in de zaak van Lucy B; de verpleegster die zes mensen zou hebben vermoord en tot levenslang werd veroordeeld. In de rust van de studeerkamer, uitsluitend afgaand op de stukken, was hier maar één oordeel mogelijk geweest: vrijspraak. Het gaat om een lange serie verdachtmakingen, leugenstatistiek en veronderstellingen. Elke vorm van hard bewijs ontbreekt. Lucy B. heeft de pech dat zij niet hoeft te hopen op een echte dader die zich alsnog meldt, want er is zelfs niet bewezen dat er van moorden sprake was. De Hoge Raad heeft hier geen juridische afweging gemaakt, maar de waan van de dag gevolgd, of - en daar kan men iets meer begrip voor opbrengen - achtte bij schuld de kans op herhaling te groot. Met blind toepassen van recht heeft dat weinig te maken. Naar de *innerlijke overtuiging* van de rechters zullen wij maar niet vragen, die behoort tot het geheim van de raadkamer. ■

Dodelijk geweld

Voor wie is geïnteresseerd in moord en doodslag gedurende de laatste vijftien jaar valt het onlangs verschenen boek *Dodelijk geweld* zeer aan te bevelen. De auteurs hebben alle gevallen van moord en doodslag in deze periode in een database samengebracht. Een aantal moorden werken zij als voorbeeld op een aanschouwelijke manier uit. Zij laten zien dat in de twintigste eeuw tot 1965 weinig werd vermoord in Nederland (0,4 per 100.000 inwoners). Na 1965 stijgt dit aantal gestaag om in 1990 meer dan verdrievoudigd te zijn. Vanaf 1990 treedt stabilisatie op en de laatste jaren is er een onmiskenbaar dalende tendens. In 2006 werden 149 personen het slachtoffer van moord, een laagterecord sinds vele jaren. De laatste jaren is het gemiddelde circa 200.

Internationaal gezien is het risico op moord in Nederland laag. In landen als het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk ligt dat risico ongeveer 50 procent hoger, Duitsland vertoont het Nederlandse peil. Nu zeggen deze cijfers niet alles. De Nederlandse wet schrijft alleen in extreme gevallen lijkschouwing voor, terwijl dit in Engeland altijd gebeurt als de doodsoorzaak niet glashelder is. Daarom is het in Nederland stukken eenvoudiger iemand te vergiftigen zonder te worden betrapt dan in het Verenigd Koninkrijk. In Oost-Europa bedraagt het cijfer een veelvoud van dat in Nederland. Verrassend is het hoge cijfer in Finland (het dubbele van Nederland) en Estland (het zevenvoudige), terwijl dit verder toch keurige landen zijn.

Europese Nederlanders zijn verantwoordelijk voor maar de helft van het aantal moorden in Nederland en ze zijn maar in de helft van de gevallen het slachtoffer ervan. Buitenlanders nemen de andere helft voor hun rekening, zowel bij de daders als bij de slachtoffers. De verklaring is dat moorden vaak binnen de eigen groep plaatsvinden. Opvallend is dat Antillianen (feitelijk Nederlanders) het meest van alle groepen tot moord geneigd zijn (22,1 per 100.000, tegenover 0,8 bij Europese Nederlanders, 9,5 bij Surinamers, 9,8 bij Turken en 8 bij Marokkanen).

Met betrekking tot berechting doen zich enkele opmerkelijke trends voor. In de periode 1993-2006 neemt de gemiddelde strafteugel met 2,6 jaar toe, terwijl de rechters steeds vaker iemand voor moord veroordelen en minder geneigd zijn doodslag aan te nemen. Veroordeling tot levenslang, vertoont ook een onmiskenbare groei. Toch ligt de gemiddelde straf voor enkelvoudige moord nog onder de tien jaar (in de praktijk is dat een gevangenisstraf van nog geen zeven jaar), hetgeen als het tegendeel van extreem zal worden ervaren. Dit zegt niet alles, omdat in veel gevallen ook terbeschikkingstelling (tbs) wordt opgelegd. In de praktijk kan dat levenslang betekenen, maar ook een heel korte periode.

Moord op een man wordt in de praktijk door rechters een jaar korter bestraft dan moord op een vrouw. Een vrouw die een moord begaat wordt gemiddeld 1,5 jaar lichter bestraft dan een man. Moord op een buitenlander wordt ook wat lichter bestraft dan moord op een Nederlander. Is de buitenlander geen slachtoffer maar dader, dan volgt juist een zwaardere straf als hij zich aan een Nederlander vergrijpt. Opvallend is dat een dader uit een ander Europees land ruim twee jaar extra krijgt en een dader van buiten Europa maar één jaar. Mogelijk wordt dit verschil verklaard door de vrees van discriminatie te worden beschuldigd.

Wolter Blankert

Paul Nieuwbeerta en Gerlof Leistra, *Dodelijk geweld, Moord en doodslag in Nederland*, Balans, Amsterdam 2007, ISBN 978-90-501-8828-9, prijs € 17,50

Zaken bij de politierechter

COEN GELINCK

In de documentaire *In de rode zaal* maakt de kijker kennis met een aantal zaken die voor de politierechter komen. In deze [recensie](#) laat Coen Gelinck u met deze documentaire kennismaken.

Als u leerlingen iets wilt leren over ons strafrecht moet u naar een zitting van de politierechter. Een zaak duurt niet lang en er wordt direct uitspraak gedaan. De leerlingen zien alle onderdelen van een rechtszaak in één keer. Toch is het wel eens lastig om de rechtbank te bezoeken; omdat er geen rechtbank in de buurt is of omdat de schoolleiding niet wil dat er lessen uitvallen. De documentaire *In de rode zaal* van Kees de Groot van Embden en Irene Houthuijs is dan een goed alternatief.

Strafrecht is ook leuk

Deze documentaire is in 2003 door de VPRO en de NPS uitgezonden in de serie *Dokwerk*. Het programma is te vinden op www.teleblik.nl (zoek met telebliknummer 5280). De documentaire brengt vijf zaken bij de Amsterdamse politierechter in beeld. Elke zaak duurt tussen de tien en vijftien minuten. Als u één of meer zaken koppelt aan een opdracht voor de leerlingen weten zij in één klap veel

meer over het strafrecht. De totale documentaire duurt een uur en tien minuten.

De makers hebben geen saaie zaken uitgezocht. Leerlingen zullen met belangstelling naar deze beelden kijken. Mijn favorieten zijn de man die denkt dat hij profeet Mohammed is en de moeder die de handtekening van haar zoon vervalste omdat dat van hem moest. Althans, dat beweert ze. Zij haalde geld van zijn rekening. Wat ze met dat geld heeft gedaan? Sigaretten gekocht bij Van Vuuren? Verdachte: 'Nee, want ik rook niet.' Rechter: 'Maar toen rookte u wel.' Verdachte: 'Ja, toen wel'.

Divers

In de documentaire komen allerlei aspecten van het strafrecht aan de orde. De film begint met een zaak tegen een recidivist. De man heeft naar eigen zeggen alles tegen. Hij kan er zelf dus niets aan doen dat de politie xtc-pillen in zijn auto heeft gevonden. De rechter accepteert het verhaal niet en legt

vijf maanden onvoorwaardelijke gevangenisstraf op. In deze zaak treedt namens de verdachte een advocaat op. Ten opzichte van de andere vier zaken in deze documentaire lijkt dat een uitzondering te zijn.

In de tweede zaak wordt iemand verdacht van de mishandeling van een gevangenisbewaarder. Deze man heeft na dit incident ruim drie weken in de isoleercel gezeten. Hij heeft spijt betuigd door de gevangenisbewaarder een taart te geven. De rechter laat die twee elementen zwaar wegen en legt geen straf op. Als verdachten niet inzien dat ze iets fout hebben gedaan, heeft dat veel invloed op de hoogte van de straf.

Dat blijkt ook in een volgende zaak: de moeder die valsheid in geschrifte pleegde. Zij zoekt de schuld niet bij zichzelf, maar bij haar zoon: 'Ik heb tegen hem gezegd dat ik zijn handtekening niet mocht vervalsen, maar hij wilde dat ik het deed. Ik wilde hem alleen maar helpen'. In deze zaak treedt een advocaat op om namens het slachtoffer een schadevergoeding te eisen. Om verwarring te voorkomen kunt u vooraf aan uw leerlingen uitleggen dat het hier niet om de advocaat van de verdachte gaat.

Afweging

Uit de film wordt duidelijk dat rechters in hun afweging met allerlei factoren rekening houden. In de vierde zaak wordt iemand verdacht van het stelen van een stereotoeren uit een winkel. Deze zaak is op het moment van de zitting al een jaar oud en het Openbaar Ministerie heeft verzuimd die met een andere strafzaak van de verdachte samen te voegen. De rechter vindt dat zij daar rekening mee moet houden: zij legt een voorwaardelijke straf op.

In de laatste zaak wordt voor het eerst in de documentaire een getuige opgevoerd: een politieagent die de verdachte heeft verhoord. Getuigen hebben gezien dat de verdachte wegliep nadat een stoeptegel door een ruit bij zijn ex-vrouw was gegooid. De rechter acht dit bewezen, maar houdt ook rekening met de persoonlijke situatie van de man. Hij is van de drank af en heeft een baan. Daarnaast lijkt het contact met zijn zoon en zijn voormalige echtgenote nu beter te zijn. De rechter veroordeelt de man daarom tot een voorwaardelijke taakstraf en een boete van 100 euro.

Moeilijke baan

Wat kunt u met deze zaken in de les?

In elk geval wordt goed duidelijk wie welke rol in een rechtszaak heeft.

De officier van Justitie leest de dagvaarding voor, de rechter laat de verdachte, de advocaat en de eventuele getuigen aan het woord en probeert duidelijk te krijgen wat er precies is gebeurd. De officier van Justitie eist een straf en de rechter doet uitspraak. Verder blijkt ook waarmee een rechter rekening houdt bij de bepaling van de straf, zoals de geestelijke gesteldheid van de verdachte en diens persoonlijke situatie, of er sprake is van spijt, hoe lang een zaak al loopt, of iemand al eerder gestraft is en of er een kans op herhaling is.

Vragen

U kunt leerlingen in groepjes één van de zaken laten bekijken. U kunt ook de hele klas meerdere zaken laten zien. Voorbeelden van vragen die u kunt stellen zijn:

1. Wie zijn de hoofdrolspelers in deze rechtszaken?
2. Wie heeft welke rol in deze rechtszaak?

3. Waarom eist de officier van Justitie deze straf?

4. Waarom legt de rechter deze straf op? Welke factoren spelen mee in zijn oordeel?

Door zaken met elkaar te vergelijken kan worden gediscussieerd over de vraag of de straffen in Nederland te hoog of te laag zijn en in hoeverre het strafrecht eerlijk is. ■

The screenshot shows the Teleblik website interface. At the top right, there is a login prompt: "Heb je al een account? Login" and "Nog geen toegang? Meld je aan". The main content area is titled "Fragmentinformatie" and "DOKWERK". Below this, there is a description of the video: "Wekelijkse serie reportages en documentaires, afwisselend uitgezonden door de VPRO en NPS en vaak in opdracht gemaakt door diverse regisseurs. Serie reportages en documentaires. In deze aflevering volgen documentairemakers Kees de Groot van Embden en Irene Houthuijs een aantal politierechterzittingen bij de rechtbank in Amsterdam." A video player thumbnail shows a car with the word "Video" below it. To the right of the video player are three buttons: "Afspelen", "Meer details", and "Terug". On the left side of the page, there is a navigation menu with "Home", "5280", "Uitgebreid zoeken", "Zoeken op A - Z", "Opleidingen", "Dossiers", "Voor leerlingen", "Voor docenten", and "Help". At the bottom left, there is a small box with the text: "Heb je nog geen toegang tot onze filmpjes? Meld je hier aan!".

Winkeldiefstal in de klas

RADBOUD BURGSMMA

Het internet biedt onderwijs kansen bij het gebruik van televisie- en radio-uitzendingen in de klas. Aan de hand van een videofragment over winkeldiefstal legt Radboud Burgsma uit wat *streaming media* voor de leraar kan betekenen en hoe hij zich tot 'jatten' kan laten verleiden.

'Shira en Iris jatten een truitje in een winkel en worden betrapt. Verhoor op het politiebureau volgt, evenals een gesprek bij Bureau Halt. En daarna de confrontatie met Shira's vader...'. Met deze inleiding opent *Focus op de Maatschappij*, de Schooltv-internetpagina voor Maatschappijleer. Al enkele

jaren biedt Schooltv filmpjes online aan via *streaming media*.

Videodistributie

Streaming media is de verzamelterm voor de technologie om audio en video rechtstreeks via computernetwerken (zoals het internet) te distribueren.

Voorbeelden zijn live-televisie- en radio-uitzendingen via internet, webcams, maar ook *video on demand* en webvideo. De vraag naar dit soort diensten wordt steeds groter. Het zal daarom ook niet lang duren eer televisies het signaal en alle denkbare informatie rechtstreeks van internet kunnen plukken - betaald dan wel gratis. Het handige van *streaming media* is dat de dienst altijd en overal kan worden opgevraagd. Hier liggen kansen voor het onderwijs. Uitzending gemist of op zoek naar dat ene bruikbare fragmentje? Geen probleem, het internet geeft een herkansing.

Een nadeel van *streaming media* is dat het allemaal online moet gebeuren. Er is dus een verbinding nodig. Wie geen of een trage verbinding heeft, heeft geen beeld of traag en schokkerig beeld; vervelend om naar te kijken en voor onderwijsdoeleinden minder geschikt. Ik heb zelf een aantal links op de *portal* geplaatst die leerlingen kunnen aanklikken. Dat werkt prima. Filmpjes die echt van belang zijn heb

Foto: Raad voor de rechtspraak, Den Haag

ik voor de zekerheid *geript*. *Rippen* (Engels voor jatten) is het uitlezen van filmpjes van het internet en ze omzetten naar een formaat dat kan worden opgeslagen en later worden gebruikt; meestal in de vorm van een AVI-, WMV- of MPG-bestandje. Voor het *rippen* gebruik ik WMRecorder. Wie een beetje slim *googelt* kan het programma zo downloaden.

Halt

Op de *portal* staat voor mijn leerlingen ook het *geripte* filmpje van Shira en Iris. Het videofragment benadrukt de gevolgen van criminaliteit. Twee meisjes worden opgepakt voor winkeldiefstal. De politieagente legt aan de vader uit dat de Halt-procedure misschien wel de beste optie is. Halt is er immers voor die jongeren die één keer in de fout gaan en geen maanden op Justitie hoeven te wachten. Vervolgens komen enkele deskundigen aan het woord die uitleggen hoe de procedure verder verloopt.

In elk maatschappijleerboekje wordt Halt genoemd en men gaat er derhalve vanuit dat Halt een goed alternatief is. Maar is dat wel zo? In 2006 deed het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie (WODC) onderzoek naar de invloed van de Halt-afdoening op recidive, gedrag en attitude. Bijna duizend jongeren zijn gedurende een jaar gevolgd. De uitkomsten laten zien dat jongeren met een Halt-afdoening geen ander recidivepatroon vertonen dan jongeren in de controlegroep die van Halt werden vrijgesteld. Dat is even slikken. Halt blijkt geen invloed te hebben op het terugdringen van criminaliteit en gedragsproblemen bij jongeren. Het type en aantal uren straf, de gesprekken, de directe relatie tussen daad en straf en een schadere-

geling zijn niet van invloed op recidive. Is Halt daarmee mislukt en kan het uit de boekjes?

Nee, met name jongeren die een groepsdelict hebben gepleegd, gaan na Halt minder vaak en/of minder ernstig opnieuw in de fout. Halt zwakt af. Daarnaast plegen jongeren die hun excuses aan het slachtoffer aanbieden, na een Halt-afdoening minder en/of minder ernstige strafbare feiten. Halt moet zich richten op *first offenders* die zich bewust zijn van de gevolgen van hun strafbare gedrag, geen of lichte problematiek hebben, sociaal aangepast gedrag vertonen en een positieve vrijetijdsbesteding hebben. Jongeren die negatief gedrag vertonen, bij wie sprake is van bredere problematiek, of waarvan de recidivekans hoger wordt ingeschat, zouden intensiever moeten worden begeleid, aldus de aanbevelingen van het WODC.

Mediapark

Het filmpje is gemaakt voor het thema Criminaliteit Maatschappijleer 2 voor vmbo en richt zich met name op het strafrecht. Ik heb het in korte fragmenten geknipt en die van opdrachten voorzien, omdat leerlingen tijdens het bezichtigen van het filmpje vaak verder klikten zonder dit in zijn geheel te bekijken.

Ik ben een fervent *ripper* en mijn online-archief is tot een waar mediapark uitgegroeid. Zolang de harde schijven van onze *portal* nog ruimte bieden, vul ik deze met uitzendingen van de Beeldbank, *Schooltv.nl*, *Klokhuis*, *Uitzendinggemist.nl*, Nederland 4 en ga zo maar door. Je weet maar nooit of het kan worden gebruikt... en als het niet meer online staat of het internet ligt plat, dan heb ik ze nog. ■

Informatieblokken op *Schooltv.nl*

- Aids
- Amnesty International
- Bureau Halt
- De eerste tien grondrechten
- De eerste Nederlandse Grondwet
- De Nederlandse arbeidsmarkt
- De rechtbank
- Democratie: wie is de baas?
- Discriminatie
- Geweld tot welk doel?
- Gezocht: god
- Gothic
- Hoe word je wie je bent?: opvoeding
- Integratie
- Invloed van de media
- Jeugdculturen
- Minimumjeugdlonen
- Nikaab/gezichts sluier
- Ontwikkelingshulp
- Reclame werkt
- Regels, normen en waarden
- Samenleven
- Sportief bekeken
- Winkeldiefstal

De Nederlandse premier is slechts voorzitter

De minister-president heeft geen machtsbasis

WOLTER BLANKERT

Waarom hebben weinig minister-presidenten in Nederland historische betekenis? Naar aanleiding van het recent verschenen boek *Onze premiers (1901-2002), hun weg naar de top* van Han van der Horst, zoekt Wolter Blankert in deze **beschouwing** naar een antwoord op deze vraag.

Aan de minister-president wijdt de Grondwet één regel en dat pas sinds de wijziging van 1983: 'De minister-president is voorzitter van de Minister-raad'. Een summiere omschrijving, zelfs voor een grondwet die niet van wijdlopigheid kan worden beticht. Het lijkt op het eerste gezicht een te beperkte omschrijving. De minister-president is immers de spil van het kabinet, hij verschijnt met grote regelmaat op de beeldbuis als boegbeeld van het kabinetsbeleid. Het is de eerste minister die het kabinet bijeen moet houden en daarom bij precaire kwesties compromissen moet verzinnen. Nader beschouwd moet elke voorzitter dat doen, ook die van een klaverjasclub.

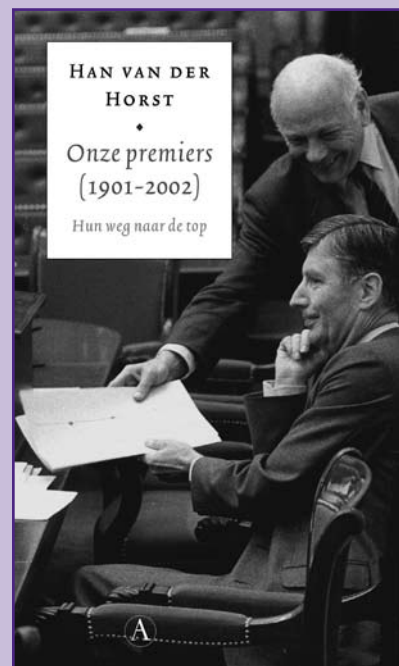
Formatie

Een belangrijke taak van de minister-president valt buiten deze omschrijving en is al volbracht bij zijn aantre-

den: het formeren van een kabinet. Grondwet en wet zwijgen ook over dat politiek zo interessante proces. Tijdens de kabinetsformatie kan de koningin invloed uitoefenen, maar dat geldt ook voor de beoogde premier. Hij stelt het regeerakkoord op. Bij de benoeming van de ministers daarentegen is zijn invloed bij een coalitiekabinet beperkt, omdat elke partij zijn eigen ministers kandideert. Bevoegd om iemand tijdens de rit te ontslaan is hij niet. Hij moet dus leiding geven aan een team dat hijzelf niet bij elkaar heeft gezocht en waarvan hij de samenstelling niet kan veranderen. Geen wonder dat een al te scherpe profilering een slechte eigenschap is voor een Nederlandse minister-president.

Historische betekenis

Dat verklaart voor een deel dat aan weinig minister-presidenten historische betekenis wordt toegedicht.

Tijdgenoten kunnen waardering opbrengen voor een goede voorzitter, maar het nageslacht heeft daar geen oog meer voor.

In de canon van de Nederlandse geschiedenis figureert slechts één minister-president: Willem Drees. Uit de toelichting blijkt dat deze vermelding is te danken aan zijn kortstondig ministerschap van Sociale Zaken, als symbool van de sociale wetgeving in Nederland. Achteraf gezien was *zijn wet* niet zo bijzonder, want alle landen van West-Europa hebben een oudedagsvoorziening ingevoerd. Drees was een uitstekende voorzitter die gezag en rust uitstraalde en de tijd goed in de gaten hield. Andere wapenfeiten zijn niet aan hem toe te schrijven. Toen hij echt op de proef werd gesteld - in de Indonesische kwestie - faalde hij. Toch lijkt er geen andere minister-president die met meer recht een plaats in de canon zou kunnen opeisen. Minister-presidenten dienen geen belangrijke wetten in en zo draagt geen wet hun naam, behalve als zij al eerder minister zijn geweest.

Cort van der Linden

De enige serieuze kandidaat zou professor Pieter Cort van der Linden (1913-1918) kunnen zijn. In 1913 mocht hij een extraparlamenteair kabinet aanvoeren omdat er geen meerderheidskabinet viel te formeren. Desondanks, of juist daarom, wist dit kabinet een serie ambitieuze veranderingen door te voeren: invoering van het algemeen kiesrecht, gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs, een reeks sociale wetten en de Zuiderzeewet. Aan veel wetgeving droeg Cort van der Linden als jurist actief bij. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kreeg zijn kabinet een nationaal karakter, met de acceptabele opvang van een miljoen Belgische vluchtelingen als huzarenstukje. Toch is de kans groot dat zijn naam bij een televisiequiz niet kan worden gereproduceerd.

Concurrenten voor een plaats in de canon zijn er niet. De treinreiziger zal waardering kunnen opbrengen voor Abraham Kuyper, die een worgwet doordreef om spoorwegpersoneel te verbieden te staken. Verder liet *de Geweldige* vooral zien dat een te overheersende en te politiek uitgesproken minister-president in de Nederlandse verhoudingen niet werkt. Wel was hij de eerste die als vanzelfsprekend de Ministerraad voorzat. Voor zijn tijd werd dit vaak bij toerbeurt gedaan om het collegiale karakter te onderstrepen. In die tijd bekleedde de eerste minister ook altijd nog een belangrijke ministerpost.

Europa

Jonkheer Charles Ruijs de Beerenbrouck was tot Ruud Lubbers recordhouder wat de duur van het premierschap betreft, maar grootste daden van hem worden niet gememoreerd.

Geldt dat ook voor Lubbers en Wim Kok? Nee, zou men kunnen antwoorden, kijk maar naar de verdragen van Maastricht (Lubbers) en Amsterdam (Kok). Dat onderstreept dan dat de Europese politiek een steeds grotere rol is gaan spelen binnen de nationale politiek en bovendien het gewicht van het minister-presidentschap heeft vergroot. In de tijd van Drees was het buitenlands beleid zonder meer het domein van de minister van Buitenlandse Zaken. In Europa heeft de *Europese Raad* (van regeringsleiders) vanaf 1980 steeds meer invloed gekregen. Hierin vertegenwoordigt de minister-president Nederland en is de minister van Buitenlandse Zaken slechts zijn adviseur; een heel andere relatie dan binnen de Nederlandse collegiale traditie.

Colijn

Hendrik Colijn (1933-1939) was een markant figuur, die het 'Ministerie van Algemene Zaken' oprichtte. Hij gaf blijk geen benul te hebben van de nieuwe economische verhoudingen waardoor de crisis in Nederland extra lang duurde. Na de inval van de Duitsers (hij was toen geen premier meer) beoordeelde hij zaak wederom verkeerd waardoor zijn reputatie lang besmet bleef (ten onrechte, hij kwam snel tot inkeer).

Zijn opvolger, jonkheer Dirk Jan de Geer, is de enige premier geweest die algemeen als een totale mislukking geldt. Door zijn ministers liet hij zich in 1940 nog wel naar Engeland ontvoeren, maar daar kreeg hij meteen spijt van. In oorlogstijd keerde hij als ambteloos burger terug. Dit bestempelde hem in 1945 tot landverrader. Oorlogen kunnen politiek leiders sterk doen stijgen op de ladder van de geschiedenis, maar ook diep doen vallen. De

Onze premiers

Het boek *Onze premiers* behandelt in 446 bladzijden en in chronologische volgorde de 21 premiers uit de twintigste eeuw.

Gemiddeld is elke minister-president vijf jaar aan de macht geweest, gemiddeld zijn twintig bladzijden aan hem gewijd. Zoals de titel al aangeeft krijgt de weg naar het premierschap de meeste aandacht. Daardoor vertoont het boek een grote variatie waarbij het sociale milieu van de verschillende premiers goed uit de verf komt. De schrijver hanteert de pen met verve, waardoor het een boeiend geheel is geworden. Voor een leraar Maatschappijleer met historische belangstelling is dit boek een lot uit de loterij. Het geheel is goed gedocumenteerd, maar een register ontbreekt.

Han van der Horst, **Onze premiers (1901-2002), Hun weg naar de top**, Athenaeum-Polak & Van Genneep, Amsterdam 2007, ISBN 978-90-2532-056-0

onbeproefden hebben eigenlijk geen recht van spreken.

Er zijn persoonlijkheden die als minister-president tegenvallen, met Barend Biesheuvel en, tot op zekere hoogte, Joop den Uyl als voorbeelden. Daarnaast zijn er minister-presidenten die alle verwachtingen overtreffen. Piet de Jong is daarvan het bekende voorbeeld, maar die reputatie had hij al kort na zijn aantreden. Door zijn grote rust zorgde hij ervoor dat de Nederlandse politiek de *roerige jaren zestig* vrijwel rimpelloos passeerde. Een plaats in de canon zit er echter ook voor hem niet in. Hoe het Jan Peter Balkenende zal vergaan valt niet te voorspellen. De kans dat een Europees verdrag aan zijn naam zal worden gekoppeld is nihil. Het opgeven van het roulerend voorzitterschap is immers één van de veranderingen van de verworpen Europese grondwet die doorgaan. Dankzij Balkenende blijft de Europese vlag een wettelijke basis ontberen, maar dat levert faam noch praktische gevolgen op.

Buitenland

Bij de relativering van het belang van Nederlandse premiers is het goed een blik over de grens te werpen. Franse premiers die zich kortstondig met veel bombarie mogen manifesteren, wisselen elkaar sneller af dan Nederlandse eerste ministers en zijn zonder uitzondering vergeten. De Britse premier heeft als leider van de meerderheidspartij een krachtiger positie, maar een plaats in de Europese canon? Die is en blijft voorbehouden aan Winston Churchill, de redder van de democratie in Europa. Het onderstreept dat er een oorlog voor nodig is om hoog te stijgen. Misschien gelukkig maar dat Nederlandse premiers niet op die Olympus toeven. ■

Het voorstel voor het vak Maatschappijwetenschappen

Achtergrondgeschiedenis en eerste kritische beschouwing

Deel 2

HUUB PHILIPPENS

In zijn eerste bijdrage over Maatschappijwetenschappen in *Maatschappij & Politiek* nummer 5 (september 2007) gaf Huub Philippens zijn visie op de wijze waarop we aan het themavak Maatschappijleer kwamen en hoe hij daar vanaf het begin oppositie tegen heeft gevoerd. In zijn tweede artikel gaat de auteur onder meer in op de Tweede Fase van 1989.

Even gloorde er hoop toen in de aanloop van de Tweede Fase een Profielcommissie aan het werk ging. Ik vond het juist dat ik zelf niet in dat soort commissies zitting had. Methodenschrijvers horen daar uit te blijven. De Profielcommissie ging welgemeed aan het werk met het herschrijven van de thema's, maar kwam na enkele maanden tot de ontdekking dat het niet lukte om het niveau te bereiken dat nodig was om bij andere vakken aan te sluiten. Men sloeg dus een andere weg in. De voorzitter (tot dan toe prominent actief geweest in de Structuurcommissie) belde me op zeker moment om te melden dat er 'geen streepje licht' meer tussen hun en mijn aanpak van het vak zat en

hij verzocht me de stukken door te nemen en daar kritiek op te leveren. Ik werd plotseling dus corresponderend lid van de commissie en inderdaad, het wonder was geschied: er was een nieuw structureel niet-themavak ontworpen dat bij de sociale wetenschappen aansloot. Niet lang daarna namen de gebeurtenissen een dramatische wending. Andere prominente leden van de Structuurcommissie maakten Den Haag duidelijk dat deze opzet van het vak 'te moeilijk' was en dat men met de oude thema's verder moest. Tegelijk werd het voorstel voor een nieuw geïntegreerd vak Mens en Maatschappijwetenschappen (MMW) naar de prullenbak verwezen. Dat was maar

goed ook, want dat was een gedrocht dat uit Economie, Geschiedenis, Aardrijkskunde, Recht, Filosofie en Maatschappijleer was samengesteld.

Thema's en methoden

Dat MMW had naast Culturele Kunstzinnige Vorming (CKV) en Algemene Natuurwetenschappen (ANW) in het algemene, overkoepelende deel moeten komen en het nieuwe vak Maatschappijleer had in de twee maatschappijprofielen een profielvak moeten worden. Nu MMW was gesneefd en tegelijkertijd Maatschappijleer uit de profielen werd gegooid, besloot men ons vak op de nu lege plaats naast CKV en ANW te zetten. Er zou nog een Maatschappijleer 2 komen dat in het vrije deel zou kunnen worden gekozen. Aldus geschiedde. In de zomer van 1989 moest een Cito-medewerker haastje-ropje een themabundel met de vier belangrijkste thema's bij elkaar schrijven als nieuwe eindtermen voor Maatschappijleer (M1) van de Tweede Fase. De uitgebreidere thema's werden in het centraal eindexamenvak Maatschappijleer 2 voortgezet.

Zo werd er voortgemodderd. Al te modieuze thema's werden geschrapt en de andere bleven een zielloos bestaan leiden. Omdat de Structuurcommissie niet meer bestond, werden die eindtermen ook niet meer geüpdatet. De leraren kregen nog andere problemen. Zo kwamen er nauwelijks methoden voor het centraal eindexamenvak Maatschappijleer 2. Gelukkig vormden de uitgebreide, zeer gedetailleerde eindtermen samen al een leerboek op zich. Er waren dan ook leraren die geen methode aanschaften en de leerlingen de eindtermenbundels uit hun hoofd lieten leren.

Bij het Ministerie van Onderwijs heb ik

Huub Philippens

geprotesteerd tegen het van stal halen van de oude thema-eindtermen voor het vak Maatschappijleer in het algemene deel. Dat protest kreeg gehoor. Ik kreeg bij een van mijn bezoeken aan de toenmalige staatssecretaris Tineke Netelenbos uit de Haagse kringen de suggestie om mijn eigen methode te continueren en die naast de themamethoden te publiceren. Op de valreep heb ik toen *Poema* bij een kleine uitgeverij weten uit te brengen. De grotere uitgeverijen hadden geen interesse, zij wilden op zeker spelen en alleen themaboeken uitbrengen. Leraren zouden namelijk niet beter weten dan dat Maatschappijleer een *thema* vak was. Men begreep in Den Haag dus al vroeg dat er een alternatief voor die thema's was en men wist ook in welke richting dat moest gaan.

Maatschappijleer 2007

De ontwikkelingen die daarna in gang werden gezet, zijn een historisch onderzoek waard. In dit artikel zal alleen op de grote lijnen worden ingaan. Het is niet helemaal waar dat Maatschappijleer alleen door de themakoorts was bevangen. Andere maatschappijvakken hadden er ook last van. Het grote verschil was dat die

vakken vanaf de basisschool een kennisstructuur konden opbouwen en de leerlingen dus een basis hadden. In de eindexamenjaren werden daaraan door Geschiedenis en Aardrijkskunde enkele *thema's* gehecht. Bij Geschiedenis werd de chronologie verwaarloosd, bij Aardrijkskunde viel de schade mee omdat er naast sociale ook fysieke geografie bestond en de leerlingen zo vanuit de wetenschap gevoed bleven worden. Voor Maatschappijleer lag dat anders. Dat bestond alleen maar uit thema's.

Langzamerhand groeide de kritiek op de thema-aanpak in de naburige vakken. Dat was aanleiding voor de instelling van een commissie onder voorzitterschap van Piet de Rooy die Geschiedenis weer op de rails moest krijgen. Omdat er nog steeds sprake was van de ontwikkeling van een *combinatievak* Geschiedenis en Maatschappijleer, maakten ook onze mensen daar deel van uit. Het ontwerp voor dat nieuwe vak zag er goed uit. Het brak drastisch met de thema's doordat het een gestructureerde opbouw voorstond. Weer waren er onverwachte ontwikkelingen. De Tweede Kamer besloot dat het combinatievak van tafel moest en Maatschappijleer alleen naast ANW en CKV moest overblijven. De nieuwe commissie die toen aan het werk ging nam de grote lijnen van De Rooy over, ook al omdat die deels uit dezelfde mensen bestond. Zij ontwierpen de structurele opzet voor Maatschappijleer die vanaf augustus 2007 in de vernieuwde Tweede Fase geldt.

Oude wijn in nieuwe zakken

Ik had grote verwachtingen van de methoden die dit jaar moesten verschijnen. Men zou verwachten dat de methodenschrijvers voor de havo/vwo-boeken hun tijd zouden hebben ge-

bruikt om heldere begrippenapparaten te ontwikkelen en te breken met de verhalende boeken die de thema-eindtermen nauwgezet volgden.

Wat blijkt echter? Bijna alle nieuwe boeken herschikken de oude thema's een beetje. Zo is Rechtsstaat bij alle methoden, behalve *Thema's* en *Civitas*, voornamelijk Criminaliteit gebleven. De Grote Sprong Voorwaarts is toch voor een belangrijk deel gemist. Eén boek blijft zich zelfs *Thema's* noemen, overigens terecht als we het rechtsstaathoofdstuk buiten beschouwing laten. De oude thema-wijn is in fleurige nieuwe zakken gestoken.

In een volgend, afsluitend artikel ga ik in op het nieuwe voorstel voor Maatschappijwetenschappen. ■

Huib Philippens is docent Maatschappijleerleraar op het Emmauscollege in Rotterdam en co-auteur van de maatschappijleermethode Civitas.

Dit artikel is het tweede in een serie van drie artikelen over Maatschappijwetenschappen. Het eerste artikel verscheen in *Maatschappij & Politiek*, september 2007.

Redactionele mededeling

In *Maatschappij & Politiek* nummer 5 (september 2007) zijn abusievelijk de personalia van Frans Maas in de eerste alinea van de tekst van Huib Philippens (pagina 14) afgedrukt.

Wij bieden u hiervoor onze verontschuldigingen aan.

Waar zit de jury?

Als ik met leerlingen rechtszaken bijwoon lijd ik onder plaatsvervangende schaamte over hoe slaapverwekkend de gang van zaken daar eigenlijk is. Leerlingen verwachten spektakel, met de spanning van een juryuitspraak als climax. Dat kennen ze van televisie. Wat is daar mis mee? Waarom is juryrechtspraak in Nederland zo'n taboe? Of onze professionele rechtspraak zoveel beter is. Dit blinde vertrouwen in de onkreukbaarheid van de overheid is typisch Nederlands.

De zittingen bestaan grotendeels uit het uitwisselen van onderzoeksresultaten, de meeste alleen op papier, waarbij de rechter wat toelichting vraagt. Er vinden verder weinig of geen verhoren plaats. Dat heet dan onderzoek ter zitting. Saa! Nee, dan de juryrechtspraak, waar de zitting het onderzoek is. Alles komt daar ter sprake en alles wordt daar getoond. Een openbaar gevecht tussen aanklager en advocaat, waarna een groep burgers bepaalt wie er heeft gewonnen. Modern publiek heeft recht op drama, daar is het aan gewend.

Onze staatsinrichting is in wezen gebaseerd op angst voor het volk, op wantrouwen van de massa, van de onderbuik. Stelselmatig onderdrukken van onderbuikgevoelens en het negeren van de massa mag dan verlicht heten, het leidt wel tot periodieke uitbarstingen van onlust, met onbeheersbare politieke gevolgen, zoals de opkomst van rancunepolitici. Een land als Groot-Brittannië rept zich van crisis naar crisis, met veel spektakel en schreeuwende *tabloids*, maar elk incident eindigt in een gelegenhedswet die de zaak moet repareren. Het systeem is daar zo flexibel dat alles permanent kraakt en met veel misbaar doorbuigt, maar echt barsten doet het niet.

Dus niet alleen om educatieve redenen, om leerlingen te boeien, pleit ik voor juryrechtspraak. Zo'n systeem voldoet op een modernere manier aan de vergeldingsbehoefte (en dus legitimatie) bij het publiek.

Of het ook beter is voor de waarheidsvinding? Rechtspreken blijft mensenwerk, hoe je het ook organiseert.

Grom

Lesmateriaal 1

Een bezoek aan de rechtbank door een vmbo-klas

Vorig schooljaar heeft Matthijs van Waveren met vijf vmbo-3-klassen (basis en kader) een bezoek gebracht aan de rechtbank in Assen. Zowel voor de leerlingen als voor de begeleidende docenten was dit een leuke en leerzame ervaring. Het slagen van een rechtbankbezoek valt of staat met de voorbereiding. Hieronder volgen tips, aandachtspunten en opdrachten voor de voorbereiding van een bezoek.

'Waar heeft die man het over?'

Op pagina 10 van deze *Maatschappij & Politiek* vindt u de lijst met vijftien vragen die bureau Qrius gebruikte voor het onderzoek naar het kennisniveau van leerlingen inzake de rechtspraak. Veel van mijn leerlingen hadden de voorgelegde vragen niet kunnen beantwoorden omdat ze begrippen als *toga*, *strafzaak* en *rechtsgebieden* niet kennen.

Maak voor een rechtbankbezoek leerlingen eerst vertrouwd met de begrippen en taken van de hoofdrolspelers in de rechtspraak.

Rechtbanken hebben daar goed, vaak gratis te bestellen, (les)materiaal voor beschikbaar: dvd's, folders en zelfs stripverhalen over rechters en rechtszaken.

U kunt met uw leerlingen direct op de publieke tribune plaatsnemen, maar de meeste rechtbanken bieden ook een excursieprogramma met voorlichting. Soms is het mogelijk om achter de schermen te kijken. Een rondleiding door het cellencomplex spreekt leerlingen zeker aan.

Op de internetpagina www.schooltv.nl staat uitgebreide informatie over de rechtspraak. Hier komen naast strafrecht ook bestuurs- civiel- privaat- en staatsrecht aan de orde.

De jongerenpagina van het Openbaar Ministerie (www.vet-verkeerd.nl) doet het goed bij leerlingen. Op deze pagina maken ze kennis met de belangrijkste begrippen, nieuws en games.

Aandachtspunten bij een rechtbankbezoek

- Als u gebruik wilt maken van een excursieprogramma van de rechtbank is het zaak op tijd te reserveren. Soms wordt de mogelijkheid van een bezoek alleen op een vaste dag geboden en kunt u pas een half jaar later langskomen. Informeer meteen naar het beschikbare lesmateriaal.
- Zaken voor de politierechter spreken leerlingen het meest aan. Winkeldiefstal en rijden onder invloed komen daarbij vaak aan de orde. Deze zaken zijn voor leerlingen goed te begrijpen en hebben als voordeel dat de politierechter meteen uitspraak doet.
- Tijdens de zittingen moeten de leerlingen op de publieke tribune stil zijn. Bedenk van tevoren of uw leerlingen daartoe in staat zijn en maak goede afspraken.
- Niet alle rechtbankmedewerkers spreken de taal van uw leerlingen. Het is vervelend wanneer beiden elkaar niet begrijpen. Ga na of de voorlichting op een passend niveau kan worden gegeven.
- Neem de tijd voor uw bezoek. Niet alle verdachten komen opdagen en er kunnen gaten in het programma vallen. Tijdens een zitting mag uw klas de tribune niet verlaten.
- Bereid uw leerlingen voor op de veiligheidscontrole van de rechtbank. Iedereen moet zich kunnen legitimeren. Leerlingen realiseren zich vaak niet dat onschuldige attributen als spuitbussen deodorant in beslag genomen kunnen worden.

Matthijs van Waveren

Lesmateriaal 2

16 miljoen rechters

In de televisieserie *16 miljoen rechters* van de VARA worden waargebeurde rechtszaken gereconstrueerd. Het publiek wordt uitgedaagd om op de stoel van de rechter te gaan zitten. Op de internetpagina www.uitzendinggemist.nl is de serie terug te zien. De volgende opdracht is eraan ontleend.

Opdracht

Een stagiaire loopt stage in een apotheek. Bij de bereiding van medicijnen maakt zij een fout met fatale gevolgen. Een patiënt sterft. Is de stagiaire verantwoordelijk en moet zij worden veroordeeld voor dood door schuld of is haar stagebegeleider verantwoordelijk? Laat de klas een rechter en een griffier kiezen (meer rechters mag ook, maar neem altijd een oneven aantal). Laat de klas de reconstructie van de rechtszaak zien, eventueel zonder eerst de uitspraak te tonen. Geef ze daarna tijd om een standpunt in te nemen over de vraag bij wie de verantwoordelijkheid voor het fatale ongeluk ligt. Verdeel de klas naar het ingenomen standpunt in groepen.

Beide groepen formuleren argumenten die door groepsvertegenwoordigers naar voren worden gebracht en door de griffier op het bord worden geschreven. De rechter mag om nadere toelichting vragen. Als alle argumenten naar voren zijn gebracht krijgt de rechter tijd om zijn oordeel te bepalen. Hij moet zijn uitspraak met argumenten toelichten. Toon daarna de uitspraak van de gereconstrueerde zaak en bespreek het een en ander na.

Iris Gerdez

Lesmateriaal 3

Objection, your Honour!

De televisie is voor veel leerlingen de belangrijkste informatiebron; dat moet worden benut om aan te sluiten bij wat ze al weten. Een simulatie is een geschikte werkvorm ter voorbereiding. Door zelf (simulerend) in een rechtszaak op te treden leren leerlingen op een actieve en uitdagende manier. Stem vorm en inhoud af op hun capaciteiten. De volgende opzet voor een simulatie waarbij argumenteren centraal staat, kan daarbij van dienst zijn.

Opzet simulatie

Onderwerp

Een goed onderwerp is het halve werk. Kies een zaak die bij de belevingswereld van uw leerlingen past. In de simulatie staan twee partijen tegenover elkaar. De rechters doen aan het einde uitspraak.

Voorbeeld

De schoolleiding wil alle leerlingen bij het betreden van de school preventief fouilleren.

1. Leg kort de zaak voor aan de klas en leg de simulatie uit.
2. Verdeel de taken:
  - een oneven aantal rechters
  - voorstanders (willekeurig aangewezen!) en woordvoerders
  - tegenstanders (willekeurig aangewezen!) en woordvoerders
  - eventueel een griffier en bode. Indien noodzakelijk speelt uzelf de parketpolitie.
3. Voor- en tegenstanders gaan uiteen om goede argumenten te bedenken. Spreek voor deze fase een beperkte tijd af.
4. De rechters observeren beide partijen maar mogen niet worden aangesproken. Voordat de zitting begint verlaten de rechters het lokaal voor een kort overleg. Zij bedenken een aantal vragen die in elk geval moeten worden beantwoord.
5. De twee partijen brengen het lokaal in gereedheid voor de zitting. Kies een passende opstelling maar plaats de woordvoerders altijd tegenover de rechters.

De zitting

6. De rechters komen binnen en nemen plaats. (De kreet 'All rise' doet het altijd goed.)
7. Ronde 1: de woordvoerders presenteren beurtelings hun argumenten. De rechters bepalen welke partij als eerste aan de beurt is. Bepaal vooraf of de partijen nu al op elkaars argumenten mogen reageren. In dat geval gaat het altijd via de rechters ('Objection, your Honour!')
8. Schorsing. Beide partijen overleggen over hun slotpleidooi, nu zij de argumenten van de tegenstander kennen.
9. Ronde 2: beide partijen geven een slotpleidooi.
10. De rechters verlaten het lokaal voor een laatste overleg.
11. De rechters betreden het lokaal en doen uitspraak (onderbouwd met argumenten).

Tip: Geef de rechters een hamer om de orde te handhaven.

Matthijs van Waveren

De Europese humanistische traditie

Hoe heeft het humanisme zich in de Europese cultuurschiedenis gemanifesteerd? In *Humanisme en het avondland* probeert Jeroen Vanheste deze vraag te beantwoorden.

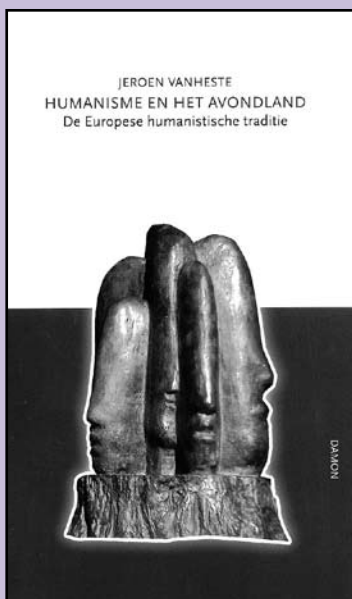
HANS VAN DER HEIJDE

'Een paar laarzen is meer waard dan Shakespeare'

(Dostojevski)

Jeroen Vanheste, **Humanisme en het avondland - de Europese humanistische traditie**,

Uitgeverij Damon, Budel, 96 pagina's, ISBN 978-90-5573-812-0, prijs: € 9,90

Het alomtegenwoordige ietsisme-gebeuzel, een voormalig onderwijsminister die publiekelijk de religieuze knollen van *Intelligent Design* als citroenen aanprees, onderwijs dat zich tot een platte competentiepannenkoek van barbaars nutsdenken moet bekeren: het is de hoogste tijd dat wij de waarden van de humanistische traditie weer eens afstoffen. Die waarden stonden per slot van rekening aan de basis van de eis van onderwijs voor iedereen. Een soort onderwijs bovendien dat al sedert de Ouden en Erasmus individuele ontplooiing in de breedste zin van het woord propageert.

Herbezinning

Eendimensionaal nutsdenken, biologisch determinisme en het deconstructivisme hebben het humanisme misschien in een intellectuele hoek gedreven, verslagen is het zeker niet. Wellicht is het dankzij de noodzaak tot zelfreflectie onder al die kritiek zelfs sterker geworden.

Dat maak ik op uit *Humanisme en het avondland*, van Jeroen Vanheste, een bondig, goed geschreven pleidooi voor herbezinning op de humanistische traditie en de waarden die daaruit naar voren komen. Zijn boekje, *offspin* van een dissertatie over hetzelfde onderwerp, bevat een beknopte samenvatting van de kerngedachten van Europese humanistische denkers van de Ouden tot nu en van de bijna-vermorzeling van de humanistische traditie gedurende een twintigste eeuw van antihumanisme in daad en gedachte. In het slothoofdstuk licht Vanheste zijn hoop op, en verwachting van, een humanistische Renaissance toe. Een Renaissance die niet alleen maar terugkijkt en -grijpt, maar dat spreekt vanzelf: individuele vrijheid, vrij denken en stimuleren van een even vrije als brede ontplooiing voor ieder naar zijn voorkeuren en talenten, veronderstellen immers een permanente uiteenzetting met heden en toekomst.

Kennismaking

Het essay van Vanheste vormt een uitstekende inleiding voor een (hernieuwde?) kennismaking met de humanistische thema's en kerngedachten. Voer voor iedereen die onderwijs - opgevat als vrij leren denken en leren dat denken helemaal geen onaangename bezigheid is - een warm hart toedraagt, die weet dat bovenstaande uitspraak van Dostojevski uitspraak satirisch was bedoeld en die zich wenst te verzetten tegen, wat George Steiner ooit omschreef als 'het georganiseerde geheugenverlies van het huidige primaire en secundaire onderwijs'. ■

Nieuws van het bestuur

Peiling Tweede Fase Adviespunt

Dit najaar zal het Tweede Fase Adviespunt een peiling naar de invoering van de Herziene Tweede Fase uitvoeren. Wellicht krijgen wij dan ook meer informatie over het aantal scholen dat nu het examenvak Maatschappijwetenschappen aanbiedt. Wij kunnen u van harte de elektronische nieuwsbrief van het Adviespunt aanbevelen. Zo blijft u goed op de hoogte. Voor meer informatie: <http://www.tweedefaseloket.nl/index.php>.

Veldraadpleging advies Commissie Schnabel

In de eerste helft van oktober wil de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) samen met Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) een veldraadpleging organiseren. Dat zal waarschijnlijk in Utrecht gebeuren. Ook vakorganisaties van sociale wetenschappers (de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek, de Nederlandse Sociologen Vereniging en het Disciplineoverleg Sociale Wetenschappen van de Nederlandse Universiteiten) hebben aangegeven dat zij graag bij de veldraadpleging betrokken zouden willen worden. Op basis van de veldraadpleging zal het NVLM-bestuur advies uitbrengen aan staatssecretaris van Onderwijs Marja van Bijsterveldt.

Doorlopende leerlijn Burgerschapsvorming

Het bestuur heeft in een brief aan

de minister van Binnenlandse Zaken en de staatssecretaris van Onderwijs voorgesteld een expertgroep Doorlopende Leerlijn Burgerschapsvorming in te stellen; dit naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek *Jonge Burgers en democratie* dat in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is uitgevoerd. Uit het onderzoek blijkt dat de kennis van jonge volwassenen op dit terrein te wensen overlaat. De NVLM is van mening dat het kennisniveau onder jongeren zou kunnen verbeteren door het burgerschapsonderwijs binnen de verschillende onderwijssectoren en schooltypen beter op elkaar af te stemmen. De expertgroep zou zich niet alleen moeten richten op de kennis over democratie en rechtsstaat, maar ook op de houding en de vaardigheden van de leerlingen. Wij hebben nog geen reactie ontvangen, maar hopen dat beide bewindslieden het belang van een doorlopende leerlijn Democratische Burgerschapsvorming inzien.

Docentendag 2008

De zesentwintigste Docentendag Maatschappijleer vindt plaats op **vrijdag 15 februari 2008** en wordt gehouden in Zwolle. We zoeken nog collega-docenten die op de studiedag zelf ontwikkeld beproefd lesmateriaal willen presenteren! U kunt zich aanmelden door een e-mail te sturen naar: a.pormes@broklede.nl.

Bevoegdheid

Tegen het eind van het afgelopen schooljaar kregen wij weer vragen van leden over de aanstelling van onbevoegde docenten voor Maatschappijleer, terwijl die uren werden weggehaald bij bevoegde Maatschappijleerdocenten. Die scholen handelen niet

in de geest van de wet, maar volgens de letter van de Wet op de Beroepen In het Onderwijs (Wet BIO) mag een school maximaal twee jaar een onbevoegde docent aanstellen. Als een school een onbevoegde docent langer dan twee jaar voor de klas laat staan kunt u dit bij de schoolleiding en de Inspectie aanklaarten.

Ledenadministratie

Af en toe raken er in de ledenadministratie leden *zoek* door verhuizing en/of door ontbrekende e-mailgegevens. Als u lid bent en nooit meer iets, via e-mail of post, van de NVLM hoort neemt u dan even contact op met de ledenadministratie: ingridfaas@gmail.com.

Coen Gelinck en Arthur Pormes

NVLM-bestuur

Arthur Pormes, voorzitter

telefoon: 0346-262888

e-mail: a.pormes@broklede.nl

Coen Gelinck, secretaris

Nieuwe Prinsengracht 78 II

1018 VV Amsterdam

telefoon: 020-6866972

e-mail: coen@wxs.nl

Tom Stroobach, penningmeester

telefoon: 0320-249481

e-mail: tstroobach@hotmail.com

Ingrid Faas, ledenadministratie

ingridfaas@gmail.com

Rob van Otterdijk

r.vanotterdijk@chello.nl

Regula Rexwinkel

rexraats@planet.nl

Hans Teunissen

hans_teunissen@hotmail.com

Glenn Truideman

gptruideman@home.nl

Felix van Vugt

felix.vanvugt@tiscali.nl

Girorekening NVLM: 1889654

Digitaal lesmateriaal

Edupoort en Eduroute slaan handen ineen op het gebied van digitale ontsluiting. Stichting Eduroute is een initiatief van de grotere educatieve distributeurs. Doelstelling van Eduroute is iedere leerling in het voortgezet onderwijs en het mbo overzicht te bieden van het bestelde digitale leermiddelen en vervolgens rechtstreeks individuele toegang te geven tot deze leermiddelen. Edupoort is een stichting waarin de grotere educatieve uitgeverijen zijn vertegenwoordigd. Stichting Edupoort heeft als doel de verscheidenheid aan inlogprocedures te bundelen in één centrale toegangspoort om op die manier de toegang tot digitale leermiddelen te vereenvoudigen. Eduroute en Edupoort hebben besloten om beide initiatieven op elkaar aan te laten sluiten. Met het aangaan van de samenwerking wordt het mogelijk dat leerlingen, studenten en docenten met ingang van komend schooljaar met één wachtwoord en gebruikersnaam toegang krijgen tot alle digitale content van de aangesloten uitgeverijen. Al met ingang van augustus 2007 wordt een groot deel van het online-leermateriaal zo ter beschikking gesteld. Door *single log-on* wordt een belangrijke stap gezet in de ontsluiting van digitale leermiddelen in het Nederlandse onderwijs. Beide partijen zijn de samenwerking aangegaan om het gebruiksgemak ten aanzien van authenticatie te vergroten. Daartoe is een federatieve koppeling van de systemen van beide partijen tot stand gebracht. Meer informatie: www.edupoort.nl of www.eduroute.nl.

Gelijke Kansen Tochten

Het jaar 2007 is door de Europese Commissie uitgeroepen tot het Europees Jaar van Gelijke Kansen voor Iedereen. In het kader van dit jaar heeft E-Quality (www.e-quality.nl), het kenniscentrum voor emancipatie, gezin en diversiteit, een aantal Gelijke Kansen Tochten in Amsterdam samengesteld. De tochten dragen in grote mate bij aan de kennis van de wandelaar/fietsers over (het recht op) gelijke kansen in Nederland.

De tochten kunnen zelfstandig worden afgelegd door middelbare scholieren. Er zijn twee wandeltochten en een fietstocht die beschreven worden in een boekje. De tochten voeren de deelnemers langs gebouwen, plaatsen en monumenten die een bijzondere betekenis hebben op het gebied van gelijke kansen. Voorbeelden zijn het Homomonument, het Verzetsmuseum, het huis van Anne Frank, musea, synagogen en moskeeën. In het boekje komt de betekenis van de gebouwen, plaatsen en monumenten aan bod. Daarnaast vindt u er ook informatie over de Nederlandse en Europese wetgeving op het gebied van gelijke behandeling. En er wordt een overzicht gegeven van organisaties op het terrein van *Gelijke Kansen* en het Nederlandse beleid op dit gebied. Dit maakt het een leerzame wandel-/fietstocht! De boekjes zijn vanaf 17 september gratis te bestellen of te downloaden op www.e-quality.nl/gelijkekansentochten. Op deze pagina vindt u ook meer informatie.

Werkplaats Europa online

Zaterdag 1 september is de internetpagina www.werkplaatseuropa.nl gelanceerd. *Werkplaats Europa* is een interactieve pagina met informatie over Europa voor iedereen. De internetpagina van de PvdA is gebaseerd op het boek *Werkplaats Europa* voor scholieren dat Max van den Berg voorjaar 2007 in eigen beheer heeft uitgegeven. Vanwege het grote succes, is besloten hier een online gevolg aan te geven. Op de pagina staan een actief forum voor discussie, de laatste nieuwsberichten, informatie over europarlementariërs en een uitgebreide *Frequent Asked Questions*-lijst. Zoals het een goede werkplaats betaamt zal deze internetpagina constant worden bijgehouden. Er wordt immers voortdurend aan de Europese Unie gebouwd. Max van den Berg is sinds 1 september Commissaris van de Koningin in Groningen. *Werkplaatseuropa.nl* is zijn Europese afscheidscadeau.

**Het komende nummer van
Maatschappij & Politiek
verschijnt op 5 november**

Maatschappij & Politiek

is een uitgave van het Instituut voor Publiek en Politiek. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

Redactie

Wolter Blankert, Radboud Burgsma, Coen Gelinck, Iris Gerdez, Hans van der Heijde (hoofdred.), Lieke Meijs, Gerard van Rossum, Matthijs van Waveren, Jeff Peck (correspondent New York, VS).

Eindredactie

Maarten Cras

Vormgeving

Addy de Meester

Foto omslag

Raad voor de rechtspraak, Den Haag

Druk

Drukkerij Haasbeek

Uitgever

Instituut voor Publiek en Politiek,
Prinsengracht 911-915
1017 KD Amsterdam
telefoon 020 521 76 00
e-mail: uitgeverij@publiek-politiek.nl

Redactiesecretariaat

Instituut voor Publiek en Politiek
Prinsengracht 911-915
1017 KD Amsterdam
telefoon 020 521 76 00
e-mail m&p@publiek-politiek.nl

Abonnementsprijs M & P

€40,75 per jaar, Studenten €35,30, scholen en instellingen €44,90. M & P verschijnt acht keer per jaar. Losse nummers €5,40 (exclusief verzendkosten).

Nieuwe abonnementen

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan na ontvangst van het abonnementsgeld. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Abonnementen kunnen ook worden aangegaan met terugwerkende kracht. Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Beëindiging abonnement

Opzegging schriftelijk tot 1 december van het lopende abonnementsjaar.

Auteursrecht

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

Advertenties

Tarieven op aanvraag verkrijgbaar bij de uitgever, telefoon 020 5217600.

Kopij en mededelingen

Bijdragen op diskette of per e-mail naar het redactiesecretariaat.

ISSN 1566-1555

K R A N T E N

Onderwijskrant over democratie

Het Instituut voor Publiek en Politiek heeft een nieuwe onderwijskrant gemaakt over democratie. Er zijn twee versies van de krant. Eén voor havo/vwo en één voor het vmbo.

Een greep uit de inhoud:

- Doe de democratietest en kijk wat voor democraat jij bent
- Als scholieren de baas zouden zijn
- Democratie als exportproduct
- Hoe democratisch is internet?
- Betekent democratie dat iedereen gelijk is?
- Vragen en opdrachten

Dvd

Schooltv heeft een speciale verzamel-dvd gemaakt met eerder uitgezonden Schooltv-programma's over democratie. U kunt deze gratis dvd bij een pakket kranten bestellen.

Prijs en bestelgegevens

De krant telt 8 pagina's en is te bestellen als pakket van 35 exemplaren. De prijs van het pakket bedraagt € 43,-. De verzendkosten zijn hierbij inbegrepen. Meer informatie op de nieuwspagina van www.maatschappijpolitiek.nl of op www.publiek-politiek.nl.

StemmenTracker

Nieuwe StemmenTracker online

Op www.stemmentracker.nl vindt u een gloednieuwe StemmenTracker. Op deze website kunnen leerlingen hun standpunten vergelijken met het stemgedrag van de partijen in de Tweede Kamer. Doen de volksvertegenwoordigers wat ze moeten doen?

De StemmenTracker vraagt gebruikers hun mening te geven over 25 belangrijke onderwerpen die sinds de verkiezingen van 2006 in de Tweede Kamer aan de orde zijn geweest. Bijvoorbeeld:

- Ben je voor of tegen rookvrije horeca?
- Wat vind je van het generaal pardon?
- Moet de verkoop van paddo's worden verboden?
- Mogen ministers en staatssecretarissen een dubbele nationaliteit hebben?

Als een leerling zijn mening heeft gegeven vergelijkt de StemmenTracker zijn standpunten met het stemgedrag van de partijen in de Tweede Kamer. Op www.stemmentracker.nl kunnen leerlingen dus zelf uitvinden bij het stemgedrag van welke partij zij zich thuis voelen.

Doe de StemmenTracker eerst zelf, zodat u bij ingewikkelde onderwerpen een toelichting kunt geven voor de leerlingen aan de slag gaan.

StemmenTracker

CD-ROM

Educatie over rechtspraak

1. [Kennisniveau en beeldvorming rechtspraak](#)
2. [Demo \[www.rechtvoorjou.nl\]\(http://www.rechtvoorjou.nl\)](#)
3. [Het stripmagazine Terecht!](#)
4. [Een bezoek aan de rechtbank](#)
5. [Film 'Een weloverwogen oordeel'](#)
6. [Lesbrief rechtspraak](#)

Beste docent,

Uit recent onderzoek van de Rechtspraak onder 1.500 bovenbovenscholieren blijkt dat de kennis van jongeren over rechtspraak gering is. Niet alleen de Rechtspraak maakt zich hier zorgen over. In juli 2007 ontving de Rechtspraak een brief van minister Ter Horst (Binnenlandse Zaken) waarin ze haar zorgen uitspreekt over de kennis, houding en vaardigheden van jonge burgers ten aanzien van democratie en rechtsstaat naar aanleiding van het onderzoek 'Jonge burgers en democratie'. Om het vertrouwen van burgers in de Nederlandse rechtspraak te behouden is het belangrijk dat zij begrijpen wat een rechter doet en wat rechtspraak inhoudt. Jongeren zijn de burgers van de toekomst en de rechterlijke macht - de Rechtspraak - vindt het daarom belangrijk bij te dragen aan educatie over rechtspraak.

School is de aangewezen plek om iets over de Nederlandse rechtsstaat te leren. Jongeren geven in het eerstgenoemde onderzoek aan rechtspraak een interessant maar ook moeilijk onderwerp te vinden. Ze prefereren minder traditionele leermethoden om de

leerstof eigen te maken. Een bezoek aan de rechtbank spreekt erg tot de verbeelding en dit draagt ook aantoonbaar bij aan (blijvende) kennis.

Deze onderzoeksresultaten hebben voor de Rechtspraak de aanleiding gevormd om speciaal informatiemateriaal te ontwikkelen voor jongeren. Het bijwonen van een rechtszaak, de internet-site www.rechtvoorjou.nl, het stripmagazine TeRecht! en de film 'Een weloverwogen oordeel' kunnen in of als aanvulling op de lessen over rechtspraak en rechtsstaat worden ingezet.

Begin oktober ontvangen alle vo-scholen in Nederland een cd-rom 'educatie over rechtspraak' met meer informatie hierover. Ook ontvangen de scholen een exemplaar van het stripmagazine 'TeRecht! Over rechtspraak in Nederland'. Meer exemplaren voor uw leerlingen, kunt u gratis bij de rechtbank in uw buurt bestellen. Hebt u de cd-rom en de strip niet ontvangen of wenst u meer informatie? Stuur een mail naar: voorlichting@rechtspraak.nl.

